

ELEMENTE DE ISTORIA

patriotica si universale

pentru scólele populari române
greco-orientali,

de

Zacharia Boiu,

Parochu la biseric'a gr. or. din cetate in Sabiiu, Professore
la Institutulu archidiececanu pedagogico-teologicu.

Sabiiu,

editur'a sî tipariulu tipografiei archidiececane,

1869.

PREFATIA.

Predându puclității aceste „Elemente de Istori'a patriotica și universale,“ sum datoriu mai întâiu a-mi dá seama prin câte-va cuvinte despre întreprinderea mea.

Carticica acést'a n'a fostu destinata dela începutu a figurá de sine cá unu ce întregu, ci, cá un'a din sectiunile „Càrtiei de cetire,“ compuse de mine, a dá eleviloru din scólele populari romàne piese de cetire din obiectele mai însemnate istorice. Fiindu însa invitatu din partea Înaltulu Inspectoratu supremu alu scóleloru nóstre, a o edá cá carticica de sine, o adaptai dupa potintia inca fiindu sub tésu, cá se póta plini și lips'a unui manualu de Istoria pentru scólele populari. Cumca adaptarea acést'a n'a potutu urmá astfelu, cá scrierea începuta odata dupa altu planu se devina în mànilu maistrulu unu manualu de Istoria, e lucrú prea fíreșcu. De aceea me și rogu, cá lucrarea mea se nu fia dejudicata numai ex abrupto, ci cu considerarea împrejuráriloru espuse.

Cá și la Elementele de Geografia, cari vedu lumin'a deodată cu aceste elemente de Istoria, asiá și aici silinti'a mea n'a mersu într' acolo, cá se dau eleviloru materialu istoricu câtu se póte de multu, ci mai vertosu cá se alegu din materialulu celu vastu, ba infinitu alu Istoriei aceea, ce este mai însemnatu, mai remarcabile, mai de lipsa a se sci de càtra toti: cu unu cuventu ceea-ce a facutu e p o c a în Istori'a

omenimei séu respective a patriei nóstre. Càci proble-
m'a scólei populari nu póte fi, a percurge Istori'a din
anu in anu séu din tiera 'n tiéra, ci a infatísiá ele-
valui unu tablou chiaru sí bine marcatu alu eveni-
minteloru celoru mai mari, care tablou se lase urme
nesterse in i n i m'a lui pentru tóte viéti'a. Dícu ina-
dinsu in inima, sí nu numai in mintea lui. Càci Istori'a
nu este unu agglomeratu mortu de cunoscintie ale
tempului trecut, ci o oglinda credinciósa, unu judetiu
nepartinitoriu ale fapteloru bune au rele, laudabili au
reprobabili ale ómeniloru, sí cá atare ea se adreséza
cu deosebire càtra inim'a elevului sí cérca a lu in-
caldí sí insufletí pre acest'a prin espunerea fapteloru
mari, frumóse sí glorióse, séu dincontra, aretandu-i
uriciunea fapteloru rele sí rusinóse, a lu face, cá acelea
se le uréscá sí despretiuéscá. Din motivulu acest'a
amu tractatu cu preferintia despre anumite persóne
remarcabili, cari—cá se dica asiá—au imprimatu pe
fruntea timpuriloru loru sigilulu spiritului loru.

Aru mai fi ce-va de dísu despre aceea, ca pen-
tru-ce nu m'amu marginitu numai pe lângá I-
stori'a patriei, dupacum cere legea. La acést'a res-
pundu provocandu-me la cele díse despre genesea
acestei carticele, sí legitimandu-me prin aceea, ca
Istori'a patriei nóstre parte mare nu aru fi intielésa,
déca nu o amu tractá cátu de cátu in legatura cu
Istori'a^oomenimei întregi.

Déca suntu solide basele, pe cari amu ziditu
eu, va aretá venitoriulu zidirei.

Sabiiu la Rosalie 1869.

Autorele.

Sectiunea a trei'a.

Din Istori'a omenimei.

1. Vavilonenii si Assirienii.

Cele mai vechi popore ale pamentului se par a fi **C h i n e s i i** si **I n d i e n i i**, dar Istori'a lor primitiva este forte putinu cunoscuta. Ele au dusa si duc inca parte mare si astadi o vietia esclavistica, ferindu-se catu se pote de alte popore si traindu mai numai in sine si pentru sine. Poporulu celu d'antaiu, despre care avemu orecare scire sigura, suntu **V a v i l o n e n i i** si **A s s i r i e n i i**.

Ei suntu cei mai de aproape urmatori ai lui Noie, carele a scapatu de diluviu (potopu), dupacum sciti din Istori'a biblica. Ei mergendu din tinotulu muntelui Araratu injosu dealungulu riuriloru celoru mari Eufratu si Tigra, ajunsera intr'unu siesu largu si roditoriu intre aceste doue ape, care se numia campulu Senaaru, si zidira **V a v i l o n u l u**, pote cea mai vechia cetate de pe pamentu. Celu d'antaiu imperatu alu Vaviloniei a fostu eroulu **N i m r o d u**, de care se vorbesce in **Sant'a Scriptura**, carele

va fi traitu cu mai multu de 2000 ani inainte de Christosu. Unu altu imperatu, N i n u, mergendu spre mn., zidi in Assiri'a lãnga Tigru alta cetate mare, numita dupa numele seu N i n i v'a, unde sotia lui Semiramid'a plantã „gradinile spendiurate,“ un'a din cele siepte minuni ale lumei vechi. Vavilonulu si Niniv'a au fostu cele mai mari, mai poterice si mai renumite cetãti ale Asiei in vechime; si domnia imperatiloru vaviloneni seu assirieni se estindeã preste tôte tierile vecine pâna in mari departãri. Vavilonulu erã ziditu pe amendoi tiermii Eufratului, carele aici are o latime de 600 urme, si erã inchisu cu unu zidu patratu, din care fiecare parte mesurã in lungime 6 ore. Va se dica, pentru de a 'ncungiurã Vavilonulu, ti trebuiau 24 ore. In fiecare parte a zidului, care portã o multime de turnuri pentru aperare, erau cãte 25 porti de arama, cu totulu dar 100 porti. Ear din afara de zidu erã unu siantiu latu si afundu ziditu, care la tempu de nevoia se umpleã cu apa din Eufratu. Ambe pãrtile cetãtiei se legau intre sine prin unu podu gigantic; stratele cetãtiei erau tôte óble, puse pe linia. Cetatea insa nu cuprindeã in sine numai case si alte zidiri, ci si gradini, pometuri, ba si cãmpuri de aratu, asiã, incãtu locuitorii, candu veniã vr'unu inimicu asupr'a loru, se 'nchideau in cetate si poteau sustinẽ obsediulu cãtu de multu; cãci nu duceau lipsa nici de apa, nici de nutrimentu.

Fiindu tinutul între aceste două riuri mari foarte uscaciosu, pentru aceea Vavilonenii traseră în lungulu și latulu țierei lor numeroase canale, prin cari derivau apa din Eufratu pentru udarea câmpurilor se. Siesulu acest'a roditoriu și bine lucratu eră pe atunci că o gradina mare. Dar nu numai în agricultura, ci și în lucrarea meseriilor și artiloru Vavilonenii erau foarte înaintati: ei radicau zidiri mari și pompoze, torceau și tieseau lân'a și inulu, scieau vapsi frumosu, lucrau la arama, argintu, auru și petri scumpe.

Religiunea Vaviloneniloru eră idololatria. Ei se închinau sórelui, pre care lu onorau că pre unu dieu, numindu-lu Vaalu, și i radicara unu templu mare cu unu altaru de auru și tipulu lui de auru, precum și unu turnu de 600 urme, cea mai înalta zidire de mâna omenésca pe pamentu. Ei au fostu cei d'antâiu, cari au numeratu zilele, lunile și anii, și prin acést'a au facutu începutulu Astronomiei și alu Calendariului. Dar viéti'a loru eră desmierdata, luxuósa și urita.

Niniv'a se surpă pe la anulu 600 înainte de Christosu prin Midieni. Vaviloni'a mai stetù cam 100 ani, apoi se ocupă prin Persi subt imperatulu loru celu bataciu Chiru séu Cyrus.

Astadi nici Vavilonulu, nici Niniv'a nu mai esista, ba și loculu dimpregiurulu loru este o pustietate, locuita numai de sierpi și fére selbatice. De pe la a. 1840 încóce au începutu Europeanii a sapá

mai cu deadinsulu prin ruinele loro cele colossali și au aflatu multime de lucruri. Chiaru și o parte a templului lui Vaalu și a palatiului imperatului Navuchodosoru, care la a. 586 n. de Chr. a dusu pre Jidovii în robia din Vavilonu, s'au desgropatu. Dauna numai, ca invetiții nici până acum nu potu ceti bine scrisoarea vavilonica (chaldaica); căci aceea este compusa din linii conice, și sémena cu nisce gramadutie de cuie aruncate unulu preste altulu.

2. Egiptenii.

Egiptulu înca în vechime se numia, unu daru alu Nilului. Incungiuratu atât la resaritu, câtu și la apusu de podeie radicate, elu este unu siesu angustu, formata și sustinutu de riulu Nilu. Căci pe candu podeiele vecine suntu pustietăți de nesipu, pe atunci Egiptulu prin Nilu devine un'a din tierile cele mai fructifere de pe pamentu. Tómn'a prin lun'a Septembre riulu ese din alvi'a sea, și derivatu prin canaluri nenumerate, acopere totu Egiptulu cu unde și noroie se se, prin cari adapa și îngrasia pamentulu. Prin Novembre, după ce se scurgu apele, se începe lucrulu câmpului și se sémena cerealile: grăulu, ordiulu s. a, cari apoi în 3—4 luni suntu còpte și dau recolte (secerisie) admirabili. De aceea Egiptulu erá vestitu în vechime pentru rodirea sea, și frații lui Iosifu din Canaanu, candu

nu aflara nicairea graun in tempulu s'ometei, venira cu sacii la Egiptu, unde Iosifu umpluse granariela Faraonului (imperatului.) Egiptenii insa erau renu- mili nu numai pentru lucrarea cu diligintia a pa- mentului, ci si pentru meseriile, artile si invetiata- rile loru. Ei lucrau lemnulu si petr'a, lan'a stinulu, ferulu, sticl'a, osulu si metalele nobili cu mare de- steritate. Ei faceau si harthia din foile unei papure, — de unde si numele „papiu.“ Dincontra insa in artea resbelului n'au escelatu. Ei erau impartiti in clase (caste) deosebite: clasa preotiloru, a militariloru, a meseriariloru, a agronomiloru si a pastoriloru, si impartirea acest'a se sustinea cu atat'a stric- tetia, incatu nimeni nu putea esi din cast'a sea si se intre intr'alt'a. Religiunea loru era idololatria cu onorarea mai a tuturoru animaleloru folositoare seu stricatoru: a crocodililoru, a pisiceloru s. a., dar cu deosebire a unui tauru, numita Apis, in care vene- rau ei pre unu dieu stravechiu, dela carele dupa traditiune invetiasera agricultur'a. Si fiindca ei cre- deau si in nemorirea sufletelor, pentru aceea locu- intiele loru nu le numiau case, ci numai quartire si le faceau simple si neinsemnate; dar cea mai mare pompa o puneau pe morminte, dicendu, ca acelea suntu adeveratele case. De aceea nici ardeau pre mortii loru, nici i ingropau in pamentu, ci i bal- samau cu miruri scumpe, i imbracau in vestminte neputreditoare, si astfelu i puneau in morminte sapate

În stânci de pétra. Cadavrele acestea, numite mumii, în adevéru nici ca au putredítu, ci numai s'au uscatu cá lemnulu séu pétr'a, și în starea acést'a se gasescu și în díu'a de astadi sute de mii din tr'ensele.

Zidirile de pompa ale Egipteniloru se deosebiau prin grandiositatea și duráveritatea toru; căci nu erau făcute din caramida, precum d. e. ale Vaviloneniloru, ci din pétra de granitu, porfira séu marmora. Cele mai cunoscute dintr'ensele sunt **obeliscii și piramidele**. Obeliscii erau nisce monumente, josu late în patru unghiuri, spre vérfu totu mai anguste, cioplite adeseori dintr'o singura pétra, și ajungeau uneori înaltímea de 140'; scopulu loru se pare a fi fostu cá se însemne órele, precum d. e. orológele nóstre de sóre. Admirabili însă pentru marimea loru cea monstruósa erau piramidele, zidiri quadrat de înaltími colossali, precum nu are mai nici unu turnu în Europ'a. Piramidele se paru a fi fostu locurile de immormentare ale regiloru. Ele stau în partea apuseana a Egiptului de mijlocu la marginea pustíei, și suntu cam 40 la numeru. Un'a dintre ele atât'a e de mare, încátu dieci de mii de ómeni trebuie se fia lucratu la ea dieci de ani; și invetiatii au calculatu, ca cu materialulu dintr'ens'a s'aru poté închide cu zidu o tíera mare, precum e d. e. Spani'a. Piramidele acestea, cari înca în vechíme se numerau între cele siepte minuni ale luméi, au astadi

o vechime cam. de 4000 de ani si suntu cele mai vechi si mai mari zidiri de pe pamentu.

3. Fenicienii.

Intre cele mai remarcabili popore ale vechimei se numera Fenicienii. Ei locufau pe marginea cea angusta dintre Palestin'a si Siri'a de o parte, ear de alta parte dintre Marea medtiera. Ei dupa S. Scriptura se tragu din seminti'a lui Hamu, unulu din fiii lui Noie. Fiindu tier'a loru mica si seraca, Fenicienii de tempuriu si-pusera ochii pe mare, carea se reslatia in drépt'a si stâng'a dinaintea loru. Si incependu astfelu cu pescuitulu si navigatulu, si facenduse din ce in ce mai cunoscuti cu firea mæreii, se incumetara a calatori totu mai departe, panacandu in fine devenira **cei mai indrasneti navigatori** din lumea vechia. Acusi erau cercetate de nàile de comerciulu ale Fenicieniloru tôte tierile si cetàtitele marginarie cu Marea medtiera pana la Greci'a si Itali'a; acusi le erà cunoscuta tóta marginea Africeii; in fine mergendu totu mai departe, ajunsera la Spani'a; ba trecendu strimtórea cea periculósa dela Gibraltaru—numita pe atunci „stêlpii lui Ercule”—incunjiurara Spani'a si mersera pana la Britanni'a si pana la marginile de mn. ale Germaniei, incarcandu pretotindeni nàile loru cu avutiile acestoru tieri. Din Spani'a esportau argintu, care cá bolovani de pétra lu legau in locu de anghire de funiile nàiloru. Din Britanni'a carau

cositoriu; ear la malulu mării de mn. și de res. aflau pétr'a numita ambra-galbina séu chichlibariu, carea pe atunci erá cá aurulu de scumpa. Dar cum utezau Fenicienii a întreprinde calatorii atât de îndelungate? Năile si-le faceau din lemn de chedru, carele este celu mai tare și cresceá aprópe de tíer'a loru in muntii Livanului; maiestrii se facura ei fórté buni, căci sciti, ca și Solomonu duse la zidirea bisericei din Ierusalimu maiestri fenicieni; ear umblarea timpurilor o cunosceau mai cu séma de pe sóre, luna și stele. Și fiindca ei trebuiau se cunosca fórté bine stelele cerului, cá se-si scia îndreptá cursurile calatoriiloru, pentru aceea ei au cultivatu multu **astronomia** și se fia inventatu și **banii**, căci până atunci negociulu se cuprindeá numai in schimbarea unoru produse cu alte produse. Prin întemplantare ei se fia inventatu și **sticl'a**. Odi-nióra facendu corabierii focu la malulu mării, adusera de pe năile loru câte-va derabe de salitra, pusera caldările deasupr'a loru și facura focu; ear după ce astfelu si-gatisera de-mancarea, roscolindu din întemplantare séu din trecere de tempu prin cenusia, eata nisce tablitiie subțiri transparinti; și eata in modulu acest'a sticl'a, formata din salitra, nesipu și cenusia! Totu Fenicienii se fia inventatu și **colórea porfiree**. Unu căne adeca mancase la malulu mării unu felu de scoici și 'si rosíse botulu; pecurariulu lu sterse cu lána alba, lán'a se vapsi frumosu rosia, —

și eata frumós'a colóre porfiree a fostu inventată. Dar mai momentós'a decâtu tóte acestea e **invențiunea litereloru**, carea inca se ascrie Fenicieniloru, și prin carea ei au pusu fundamentulu celu siguru la cultur'a omenimei. Alții insa dicu, ca onórea invențiunei litereloru compete Chaldeiloru.

Fiindu Fenici'a prea mica pentru multimea locuitoriloru ei, acesti-a se indatinara a esí parte din tíera și a se asiediá prin alte locuri cá **colonisti**. Fenicienii au intemeiatu multe colonii de acestea, dintre cari cea mai renumita a fostu **Cartaginea** in Afric'a, in fati'a însuleloru italice Sardini'a și Sicili'a. Cetátile cele mai insemnate ale tíerei loru au fostu **Sidonulu și Tirulu**, care din urma lu surpá Alexandru celu Mare la a. 332 n. de Chr., și asiá se stinse statulu Fenicieniloru.

4. Evreii.

Poporulu evreescu nu s'a facutu renumitu in Istoria nici prin marimea sêu poterea sea resbelica, nici prin escelare deosebita in sciintie și arti, ci eu deosebire prin **religiunea** sea. Cáci dintre tóte popórele lumii vechi ei au fostu unicii, cari se inchinau unu i Domnedieu sílu onorau intr'unu modu fórte aprópe de religiunea nóstra christiana.

Stramosii poporului evreescu au fostu Patriarhii Avraamu, Isaacu și Iacobu, cari cá pastori duceau viétia nomadica, umblandu cu turmele loru

din locu in locu. Prin vinderea lui Iosifu, a cărui istoria ve e cunoscuta tuturor, și prin asieđiarea lui in Egiptu, neamulu lui intregu se stramutà intr'unu tempu de fómete la Egiptu. Dupace insa mori Iosifu și venira și alti imperati, cari nu scieau pre Iosifu, Evreii avura dñle amare in Egiptu, silindu-i Egiptenii la robia din ce in ce mai rea. In sfarsitu desceptà Domnedieu spiritulu lui **Moise și Aaronu**, și le demandà, se scóta pre poporulu din Egiptu și se-lu duca intr'o tíera, ce o promisese lui Avraamu și semintei lui. Dupace astfelu esira Evreii din Egiptu, „din cas'a robiei“, și trecura in modu minunatu Marea-rosia, ajansera in pustía, unde Domnedieu in muntele Sinai dedù poporulu prin Moise **cele diece porunci**, cari le tinemu și noi crestinii. Dupa aceea, petrecendu Moise cu poporulu in pustía 40 ani, și crescendu unu neamu mai bunu și mai ascultatoriu, urmatoriulu lui Moise, anume Iisusu Navi, duse pre Evreii in Palestin'a, impartindu tíer'a dapa cele 12 neamuri in 12 părți. Unu restempu de 200—300 ani petrecura Evreii fàra imperatu, desceptandu Domnedieu din càndu in càndu câte unu Prorocu séu Judecatoriu dintre densii, precum au fostu Iest'a, Baracu, Samuilu și altii, cari le erau conducatori in pace și in resbelu. In fine le dete Domnedieu imperatu pre **Saulu**, ear dapa acel'a pre **Davidu**, carele a fostu și Prorocu și a facutu **Psalmii** cei frumosi, cari i cantàmu séu cetimu

noi în biserică, și zidindu pe muntele Sionului în Ierusalim cetate imperatésca, stramutà scaunul domniei acolo. Remunitul urmatoriu al blândului Davidu a fostu fiulu seu, întieptulu **Solomonu**, carele în restempu de 40 ani zidi pe muntele Mori'a din Ierusalim biseric'a cea pompósa numita dupa numele seu. Sub fiulu lui celu desmierdatu Ro-voamu se desbinà poporul în dóue părți, numindu-se imperat'ă cea vechia **a lui Iud'a**, ear cea nóua **a lui Isráilu**. Pe candu între imperatii Iudei au fostu mai multi buni și tematori de Domnedieu, pe atunci imperatii lui Isráilu mai toti nu fostu rei și fără de lege, abatendu-se dela cinstirea adeveratului Domnedieu și scapetandu spre idololatri'a pagàniloru. Pe tempulu acest'a au traitu cei mai multi **Pro-roc**i, precumu Isai'a, Amosu, Osi'a, Ezechiilu, Iliă și alții, cari mustrau faradelegile poporului și pre-vesteau perirea lui, déca au se va îndreptá. În sfarsitu Evreii din imperat'ă lui Isráilu fura dusi în rob'i'a assiriana, ear cei din imperat'ă Iudei în rob'i'a Vavilonului. Și de-si o parte dintr'ensii mai tardu se întórsera la Palestin'a, totusi imperiulu Iudeiloru n'a mai potutu ajunge la flórea sea de mai nainte. Pe tempulu lui Christosu Palestin'a erá ocupata de Romani, cari la a. 70 d. Christosu, revoltandu Evreii asupr'a loro, **risipira Ierusalimulu** și nimicira de totu imperat'ă Evreiloru. De atunci încóce Evreii nu mai au patria propria,

nici imperiu national, ci traiescu imprasciati preste tóta fati'a pamentului, tinendu-se pâna in diu'a de astadi fórté strinsu de parintescile loru obiceiuri si de vechi'a loru religione, carea dupa Moise se numesce **religiunea mosaica**, adeca a lui Moise.

5. Chiru, imperatulu Persiloru.

(Pe la a. 555. nainte de Christosu.)

Odata visà Astyage, regele Mediloru, ca din póla iie ei sele Mandane resarise unu pomu, carele umbrjá tóta Asi'a. Chiamandu pre talmacii de visuri, dupa obiceiulu de atunci, acesti-a esplicara visulu asiá, ca Mandane va nasce unu fiu, carele va ajunge imperatu preste tóta Asi'a. Astyage, temendu-se, cá nu cum-va atunci se pérda sí elu domni'a, maritá pre fiia-sea dupa unu Persu de neamu neînsemnatu, anume Cambyse; sí candu fiia-sea nascù unu fiu sí-i puse numele Chiru séu Core s, adeca sóre, mosiulu crudelu dete ordinu unui curteanu alu seu anume Harpagu, cá se omóre pre nepotu-seu Chiru intr'unu munte pustiu. Curteanului insai se facù mila de pruncu sí nu lu omori' ci lu dete unui pastoriu, cá se lu omóre acest'a; dar acel'a inca nu lu omori, ci lu dedù sotiei sele, càrei-a tocmai atunci i morise unu pruncu totu de etatea nepotului regelui. Astfelu pastorii ingropara prunculu loru in locu de prunculu regescu, sí ómenii, pre cari Astyage i tramise anume, cá se véda, implinitu-s'a ordinula lui, i reportara, ca Chiru e mortu sí ingropatu, sí regele cu acést'a se linisci. Intru aceea Chiru cresceá intre pastorii dela munte sí erá tare sí frumosu sí sanatosu. Odata jocandu-se baiatii, alesera pre Chiru imperatu, sí acest'a fàra sfiéla pedepsi aspru pre

fiu lu unui omu de frunte, care nu voise a ascultá de densulu fa jocu. Plângendu-se omulu la regele, acest'a chiamá pre Chiru inaiñtea sea sî lu mustrá aspru, càci a cutezatu elu, iulu de pastoriu, a bate pre unu fiu de domnu. Eara Chiru respunse cu indrasnéla: „Eu amu avutu dreptu a lu pedepsí. Baiatii m'au alesu pre mine imperatu, si toti mi s'au supusu si m'au ascultatu, numai acest'a nu. De aceea elu si-a sî priimitu pedeps'a meritata: Déca eu cu acést'a amu gresitu, cata-me aici!“

Regele, surprinsu de atát'a indrasnéla, precum sî de asemenarea baiatului cu fiia-sea, indata se umplù de suspiciune, si chiamandu inainte sî pre Harpagu sî pre pastoriulu, care lu crescuse, acei-a de frica spusera adeverulu, sî Astyage le dictá pedepse infricosiate. Talcutorii de visuri liniscira pre regele, se nu se téma, càci visulu lui s'a implinitu, dupace Chiru a ajunsu imperatu,— adeca preste copii la jocu. Astyage tramise pre Chiru la parintii lui in Persi'a, si acesti-a, sciindu-lu mortu si acum vedindu-lu viu sî sanatosu, se bucurara fórté. Candu sî candu chiamá regele pre fiia-sea cu nepotielulu seu la curtea regésca si atunci se desfetá de respunsurile cele agere si indrasnetie ale copilului. Odata vedindu elu pre mosiulu seu i mbracatu in tóta pomp'a regésca siedindu pe tronu, sarí repede la elu sî apucandu-lu pe dupa grumazi, strigá: „O ce mosiu frumosu amu eu!“ „Dar mai frumosu e decâtu tata-teu?“ lu intrebá muma-sea; eara elu respunse; „Intre Persi tat'a e mai frumosu, ear intre Medieni mosiulu!“ De alta data, siedindu la mésa sî vedendu bucatele cele multe sî felurite, ce li se pusera inainte; díse: „O mosiule! Càta truda sî ostenéla veti fi avendu voi, pâna se goliá atâtea blide; noi mancámu numai pâne si carne, sî indata suntemu satui.“ De alta data imbiiandu-lu cu vinu, baiatulu nu voi se bé, dicéndu, ca e amestecatu

cu veninu; „càci—dîce—amu vediutu eu la ospetiulu teu din urma, cum cu totii v'ati fostu perduu mintîle', încàtu nu mai scieai nici tu, ca esti regele, nici ceilalti, ca suntu supusii tei!“ Acestea sî altele asemenea placura be-trànului Astyage, sî asiá dedù nepotului seu de aici incolo crescere regésca, punendu-lu se 'nvetje tóte cele de lipsa, sî mai cu seama calaritulul sî venatulu.

Astfelu crescù Chiru sî se facù celu mai de frunte barbatu in Persi'a. Harpagu, care asceptá ocaziune a-si resbuná asupr'a crudelului Astyage, tramise odata lui Chiru unu iepure in daru, sî aducatoriulu i siopti, se lu desfaca insusi in singuratate. Facendu astfelu, aflà in pàntecelu iepurelui o scrisóre, in carea Harpagu lu provocá, a se revoltá asupr'a lui Astyage sî a lapedá jugulu Medieniloru. Lui Chiru i placù planulu acest'a. Sî asiá incepù a pregatí pre Persii de resbelu. Mai antàiu le demandà într'o dî, se curetie unu càmpu mare pustíu, plinu de spini, dandu-le mancare putîna sî rea sî tractandu-i aspru. Ear pe dimi-néti'a urmatóre le demandà se se adune gatiti de serba-tóre, sî ducendu-i într'unu càmpu frumosu desfetatu, le puse inainte pàne sî carne sî vinu sî-i ospetá tóta dîu'a. Apoi intrebà, care dî li-a mai placutu: cea de eri ori cea de astadi? Ear'ei respunsera: „Eri am fostu robi, astadi sun-temu domni.“ „Astfelu de domni veti fi totdeun'a“,—le dîse elu, „déca veti scuturá jugulu Medieniloru; ear de nu, totu sclavi veti remané, precum ati fostu eri. De aceea, déca voiti se fíti liberi, haideti dupa mine!“

Persii se rescolara. Astyage tramise óste asupr'a loru, punendu in fruntea ei pre Harpagu, care i se aretase su-pusu sî credinciosu; dar acest'a trecù cu tóta óstea sea la Chiru. Astyage de furia restignì pre toti talcutorii de visuri, sî adunandu alta óste plecà asupr'a lui Chiru; dar acest'a lu invinse sî lu prinse.

Astfelu se finì imperiulu Medieniloru, si pe ruinele lui radicà Chiru imperatî'a Persîloru, carea deveni fórte mare si poterica, cuprindiendu mai tóte popórele culte ale A-siei mici si ale tieriloru dela Marea medítierana pâna la Indi'a. Imperatî'a Persîloru, cari in decursulu tempului se molesisera cu totul, o surpà in fine Alexandru celu Mare la anulu 333 inainte de Christosu.

6. Poporulu grecescu.

In peninsul'a din Marea medítierana, ce se estinde intre Marea-ionica si Marea-egeica, si risipitu preste numerósele insule ale acestoru mări, locuiá din vechime poporulu grecescu. Positiunea cea ferici-ta a terei incungiuarate de trei pârti de mare, precumu si inaltele daruri trupesci si sufletesci, cu cari natur'a inzestrase pre poporulu acest'a, facura a fi elu in privinti'a culturei, cu deosebire a sci-intieloru si artiloru, celu d'antâiu poporu in ve-chime. De aceea numirile celoru mai multe sciintle si arti, precum: Gramatica, Filosofia, Retorica, I-storia, Poesía, Musica s. a., cari numiri s'au sus-tinutu pâna in diu'a de astadi, suntu luate din limb'a gréca; càci Grecii au fostu cei d'antâiu, cari le au cultivatu, ba le au adusu la o perfectiune admi-rabile. Nici unu poporu alu lumei vechi—afara de Romani—n'au avutu atâti-a poeti, filosofi, retori, i-storici, pictori, sculptori s. a. cá poporulu grecescu, si dela nici unulu nu ni-au remasu atâtea lucrâri ale spiritalui lor, cá dela densii. Cel mai renumiti poeti ai

Greciloru au fosu : **Omeru, Aeschylos, Sofocle** ; cei mai mari pictori si sculptori: **Fidi'a, Zeuxe, Parrhasi'a** si **Apelle**; cei mai admirati filosofi: **Pythagor'a, Solone, Aristotele, Platone** si mai pe susu de toti **Socrate**.

Iubirea de libertate si neatarnare, ce era in-nascuta Greciloru, nu suferia, a se statorii in mijloculu loru despotismulu acel'a regescu, ce apesá pre cele mai multe popóre ale Asiei si le siliá a duce o viétia necajita, ticalósa, fára cugetári si simtári mai inalte. Grecii nici ca erau intruniti subt unu rege, ci formau o multime de republice, adeca de staturi neatarnatóre unele de altele, cari aveau in fruntea loru câte unu svatu de betráni alesi pe cáti-va ani si se guvernau dupa propriile loru legi si obiceiuri. Intre staturile acestea au escelatu cu deosebire dóue: **Atin'a** si **Spart'a**.

Religiunea Greciloru vechi era politeismu, adeca inchinare la multi diei, precum: dieulu cerului, dieulu pamentului, dieulu máriloru, dieiti'a intielepciunei si multi altii. Ei si-intipuiaru pre dieii loru locuindu in muntele Olimpu si invescuti cu tóte slabiciunile si patimele omenesci. Cu tóte acestea se aflau intre ei multi barbati intielepti, cari nu credeau in basnele poporului, ci aveau déca nu o cunoscintia perfecta, totusi celu putinu o presimtire despre unu Domnedieu si despre onorarea Lui prin inima curata.

Tempulu de auru ala Greciei a fostu de pe la a. 500 pána pela 350 n. de Christosu. Dupa

acést'a, in urm'a desbinárilor lor dinlauntru, si castigá mare influentia asupr'a lor regele Filipu din Macedoni'a, si dupa mórtea acestui-a fiiu-seu Alexandru celu Mare; in fine Greci'a se descompuse si se contopi in imperiulu celu mare alu Romaniloru.

7. Legislatorii Lycurgu si Solone.

Intre multe tieri si tierisióre, in cari erá impartíta Greci'a, cele mai renumite au fostu Lacedemoni'a cu cetatea *Spart'a* si Attic'á cu cetatea *Atin'a*. Amendóue au avutu câte unu datatoriu de legi renumitu: *Spart'a* pre *Lycurgu* si *Atin'a* pre *Solone*.

Lycurgu (pe la a. 888 n. de Chr.) si-a propusu a face din Spartanii sei ómeni liberi, poterici si curagiosi. De aceea legile lui au fostu fórte aspre. Dupa aceste legi inca din copilaria trebuiá se incépa Spartanulu a se feri de ori ce luxu si molesíre. Numai copiii cei intregi si sanatosi se lasau in viétia, cei bolnaviciosi séu schilavi indata dupa nascere se aruncau intr'unu abisu. Copiii trebuiau se umble mai de totu goli si desculti, priimiau nutrimentu putínu, se invetiau a nu se teme de nimicu, a nu le fi uritu singuri, a suferi fóme si sete, frigu si caldura si ori ce dorere, fára de a plángeséu a se vaietá. Dupa alu 7-lea anu se luau baietii dela parinti si se cresceau in institutele statului, unde cu totii impreuna mancau, se jocau si gimnasiau, adeca sariau, se luptau, aruncau cu unu discu de feru in aeru s. a. Pentru mai bun'a intaríre a corpului in tóte dílele trebuiau se se scalde in riulu Eurot'a. Invetiatur'a nu erá pretiuíta in *Spart'a*, de aceea si copiii invetiau fórte putínu. Tinerii se deprindeau a ascultá de cei mai mari; si cinstirea cátra betráni atátu erá de mare,

incàtu tinerii, ori unde i intalniá vreunu betrànu, trebuiau se stea pe locu sî se respunda la întrebările, ce li se puneau. In sofîetatea betràniloru tineriloru nu le erá iertatu a vorbí, fàra numai déca erau întrebati, sî atunci numai pe scurtu sî despre lucrulu acel'a, de carele i întrebau cei betràni. Vorbele lungi sî desîrate erau despretiuite sî oprite, din-contra erau placute sî laudate vorbele cele scurte sî indesate („laconice“). Barbatii, cá se nu se dea la desmierdàri in mancàri sî beuturi, trebuiau se prandiésca împreuna, càte 15 laolalta, sî unic'a loru bucata erá „fertur'a négra,“ facuta din carne, sànge, otietu sî sare. Unu rege strainu, voindu odata se guste fertur'a acés'a vestita, chiamà unu bucatariu din Spart'a, se-i gatésca o supa de ale loru, dar gustandu-o o lapedà indata, mirandu-se, cum potu traí Spartanii cu o bucata atàtu de rea. Ear bucatariulu respunse: „Cine vré se i guste bine sup'a nóstra, trebuie se fia beutu apa din Eurot'a!“ adeca se duca viéti'a aceea aspra, ce o ducu Spartanii. Cá se nu se póta incuibá între Spartani luxulu, Lycurgu introduse bani de feru fórte mari sî grei, oprí cetatieniloru sei calatoriile prin tieri straine sî ingreuiá strainiloru a petrece in Spart'a. Tóta activitatea Spartaniloru erá deprinderea in arme. Lucrarea pamentului se incredintiá sclaviloru (elotîloru), cari erau tractati de totu aspru, ba candu se immultiuau prea tare, se ucideau cu sutele.—Prin acéstè legi Lycurgu ajunse scopulu seu intru atàt'a, incàtu Spartanii devenira vestiti in tóta lumea vechia pentru tari'a, curagiulu sî eroismulu loru; insa tóte bunurile mai inalte ale omului, cultur'a mintiei sî a inimei, le remasera straine,—si acést'a este defectulu celu mare alu legislatîunei lui Lycurgu. Lycurgu provocà pre Spartanii se jure, ca voru pazí legile lui, panacandu se va întórce dintr'o calatoria; apoi se duse sî nu se mai întórse, ci mori in strainatate.

Mai înaltă în toată privința a sî mai nobile a fostu legislațiunea Atineului Solone (pe la a. 594 n. de Chr.) Legea lui lasă pre pruncii sub îngrijirea părinților, sî pre acești-a i îndatoră la creșterea bună a copiilor lor. Creșterea acest'a însă nu eră, cã în Spart'a, numai deprindere corporală, ci îngrijire sî cultivare cu deădinsulu a spiritului. De aceea, pecându Spartanii despretuiiau științele sî artile, pe atunci Atineii le pretuiiau foarte multu sî se deprindeau într'ensele încă din copilăria, fără însă de a neglige sî dezvoltarea puterilor trupesci. Tinerii Atinei încă trebuiau se înveție a 'nnotă, a sari, a se luptă, a manui armele, însă pe lîngă aceea se deprindeau cu diligenția sî în Poesia, Retorica sî Filosofia. Ear pentru a se dezvoltă sî nobilă gustulu lor esteticu, se învețiau musica sî pictura. De aceea, pe cîndu din Spart'a au esîtu multi eroi, dar mai nici unu omu învețiatu sîu artistu, pe atunci Atin'a în privința acest'a atît'a eră de avută, încatu tineri iubitori de învețatura din toate tierile alergau la Atin'a, carea adeseori se și numiă „școl'a lumii.“—După legea lui Solone Atin'a eră republică, sî puterea cea mai înaltă o aveă adunarea poporului; aceea decretă pace sîu război sîu alianțe cu țeri străine, dedeă, schimbă sîu suspendă legile sî alegeă pre dirigătorii statului. Totu poporul eră împărțitu după avere în patru clase, sî sî cei mai seraci încă aveau dreptulu a dă voturile se în aceste adunări numai dirigătorii publice, fiindcă acelea toate erau fără lăfa, acești-a nu puteau portă. Afacerile publice le ducă unu senatu de 40 cetățeni de frunte sî cu nume nepetatu, ear în fruntea acestor-a steteau nouă archonti, cari erau preoții, judecătorii sî beliducii poporului. Ear preste toti dirigătorii statului, cari se schimbau pe anu, eră pusu a reopagulu, svatulu celu mare, dela care nu mai eră apelatiune, Acel'a se compuneă din cetățenii cei mai

alesi; căci mai numai cine fusese odata archonte, potea fi membru alu areopagului. Areopagulu supraveghia portările amplotiloru și ale tuturor cetățieniloru, ba și hotăririle adunării poporului elu le potea schimbă seu și cassá de totu. Elu judecă și asupr'a vietiei și mortiei, consultandu atunci noptea și fără luminare, și aruncandu fiacare votulu seu in urn'a mortiei seu a indurării. Dreptatea areopagului din Atin'a erá recunoscuta și laudata in tóta Greci'a.—Si Solone puse pre Atineii se jure, dar nu ca voru pazi legile lui pentru totdeun'a, ci numai pe 10 ani, cá până atunci se se póta vedé, ce este intr'ensele bunu seu reu, de tinutu seu de lapedatu.

8. Luptele Greciloru cu Persii.

Poterea Persiloru sub următorii lui Chiru intr'atát'a crescuse, încátu ei și in Europ'a pusesera piciorulu. Poporulu celu mai de aprópe, de care detersa aici, erau Grecii, pre cari imperatii persesci cu atát'a mai multu doriau a-i pedepsi, cu cátu sprijiniserá pre fratii loru din Asi'a mica, cari revoltasera asupr'a Persiloru. De aceea imperatulu Daríu tramise la a. 490 n. de Chr. o óste mare asupr'a Greciloru și cu eodsebire asupr'a Atineiloru. Acesti-a le esira inainte la **Maratonu**, și macar-ca erau de diece ori mai putni la numeru, totusi sub conducerea eroului **Miltiade** infránsera pre Persii, și cu ferele, ce le adusesera Persii pentru Greci, acum legara cesti-a pre cei-a. La 10 ani dopa aceea veni sumetiulu Xerxe cu o óste né mai pomenita până aci pe apa și pe

uscatu asupr'a Greciei, cá se-si resbune pentru perde-
rea, ce o patimise tata-seu. Spartanii, condusi de bravulu
Leonid'a, i esira spre intempinare la unu pasu
de munte, anume **Thermopyle**, cá se nu-lu lase a
intrá in tier'a loru. Xerxe i provocá, se-i predeá arme-
le; ei tramisera respunsu: „Vina si ti le ia!“
Xerxe cercá a amagi pre Leonid'a la proditione,
promitiendu-i domni'a asupr'a Greciei; acest'a i re-
spunse: „Spartanii nu suntu dedati, a-si cumperá
onoruri prin proditione!“ Unu Spartanu, carele
vediuise multimea óstei persesci, referi sotiloru sei,
ca atáti-a Persi suntu, încátu intuneca sórele cu
sagetele loru. „Fórte bine“,—reflectá altulu—„asiá
dara ne vomu bate 'la umbra!“ Acum tramise Xerxe
cete de cete asupr'a loru, dar nu-i potú infránge;
in fine comandá inainte sámburele tropeloru sele,
dar si acesti-a se 'ntórsera cu perdere si rusine.
Atunci se aflá unu Greco tradatoriu, care pentru
bani multi aretá Persiloru unu potecu preste munte.
Leonid'a, atacatu astfelu de dóue pàrti, dimise tru-
pele sele si remase numai cu 300 Spartani si 700
Tespieni, cari cu eroismu de leu sustinura lupt'a cea
desperata si cadiura toti pàna la unulu.— Acuma
se reversara Persii cá o unda infricosiata asupr'a
Greciei, urmati pe mare de flot'a loru. Tient'a
loru erá Atin'a. Atineii se retrasera, si Persii cu-
prinsera si arsera cetatea. Atunci, in nevoi'a cea
mai mare, ingeniosulu **Themistocle** se facú sal-

vatoriulu patriei sele. Cu violenția provocă pre Xerxe, a intră in lupta la mic'a insula **Salamin'a**, unde năile cele mari și grele persesci se strimtorara și se impededara singure unele pre altele, pe candu Grecii, cunoscuti cu loculu și prevediati cu năi mici, se poteau miscă liberu, și astfelu sdrobira flot'a persésca. Xerxe, care se asiediase pe unu munte, că se véda perirea Greciloru, vediu perirea flotei sele, și numai prin fuga repede scapă din Greci'a. Oastea de uscatu si-o lasă acolo se ierneze, dar in primavér'a venitóre și aceea fu invinsa la **Plate'a**, și inca ce e mai multu, totu in diu'a aceea fura batuti Persii și la **Micale** pe apa. In fine inca odata la riali **Eurymedonu** in Asi'a-mica batura Grecii sub comand'a lui **Cimone** pre inimizii loru. Acestea suntu luptele cele glorióse ale poporului grecescu, cari voru traí pentru tóte vécurile in memori'a ómeniloru; căci nu arm'a și numerulu invinsera aici, ci eroismulu și iubirea de patria și de libertate.

Pe tempulu acest'a aveau Grecii o multime de barbati straluciti prin virtutile loru. **Miltiade** mori in prinsóre, căci nu potuse respunde o summa de bani, la cari fusese condamnatu cu redreptate. **Themistocle**, esilatu din patri'a sea, că se nu se faca prea puternicu, fugi la Persi, cari lu priimira cum mai bine; dar candu lu invitara a le ajutá la subjugarea Greciei, elu se invenia, că se nu fia siltu a-si radicá mán'a

asupr'a patriei sele. **Aristide** atât'a erá de dreptu, încátu Grecii lu alesera cu unanimitate ingrijitoriu pentru cass'a loru comune; si cu tóte ca portá oficiulu acest'a multi ani, totusi mori atâtu de seracu, încátu statulu din spesele sele trebui se lu immormenteze si se inzestreze pre fiicele lui. **Cimone** din averea sea infrumsetiá Atin'a, radicá scóle pentru filosofi, facú gradini publice s. a., si totusi supportá cu rabdere esilarea din patria si mori in pamentu straiu. Ce-va mai tardiu decâtu acesti-a trai si **Pericle**, patronulu sciintieloru, renumitu cá belliduce, cá retoru si cá barbatu de statu, carele radicá Atin'a la unu gradu admirabile de avuía, putere, stralucire si cultura. Acest'a este tempulu de auru in Istori'a Greciloru.

9. Socrate Intieleptulu.

(Pe la a. 400 n. de Chr.)

Pe la anulu 400 n. de Chr. traiá in Atin'a unu barbatu fórtu intieleptu, anume Socrate. Elu dupa meseri'a sea erá sculptore, dar ocupatlunea lui cea mai placuta erá a petrece in tacere si meditatiuni si a invetiá pre tinerii lucruri bune si folositóre, cu deosebire cá se se cunósca pre sine si se-si cunósca datorintiele sele. Elu nu propunea invetiaturile sele in scólele indatinate pe atunci, ci scól'a lui erá piati'a public'a séu o preumblare la cãmpu, unde aduná pre tinerii impregiurulu seu si prin întrebári bine

potrivite le aretá calea a aflá ei singuri adevărulu. Vieti'a lui erá fôrte simpla, departe de ori ce luxu s'eu imbuibare. Elu portá vestmentu de materia simpla ordinaria, cautá dupa lucrurile sele, supportá tóte sarcinele statului impreuna cu ceilalti cetatieni, se deprindeá cu barbatia la gimnastica si la manuirea armeleru, si in batáise aretá bravu si nefricosu. Trebui ntielile lui erau de totu putfine; cáci elu diceá, ca cu câtu are cine-va trebuintie mai putfine, cu atât'a este mai aprópe de Domnedieu.

Despre intielepciunea lui au remasu multe probe, din cari eata aiori vre ocâte-va. Candu erá incalditu si setosu, nu beá indata, ci scotiendu ap'a din funtána, o versá de mai multe ori incetu pe pamentu, cá astfelu se se deprinda la rabdare si la infrenarea posteloru. — Odinióra se faliá unu cetatienu cu mosiile sele. Socrate lu duse la o cartá de parete si lu intrebá: „Spune-mi, iubite, unde e Atin'a?“ „Aiori!“ respunse celalaltu. „Dar mosiile tale unde suntu?“ „Nu suntu insemnate.“ „Vedi dar“ — diseacum Socrate, — „si tu te falesci cu unu petecu de pamentu, care nici nu se vede pe mapa!“ — De alta data i se plangeá unu cetatienu, ca s'a ostenitu intr'o calatoria pe josu. „Dar sclavulu teu veniá dupa tine?“ intrebá Socrate. „Veniniá.“ „Si nu aveá nimicu de dusu?“ „Ba dá, cáci mi duceá lucrurile, ce aveamu cu mine.“ „Vedi, acela va fi fostu ostenitu?“ „Nici de câtu; cá d'abia sosiramu acasa, si iar lu tramisei in alta

parte.“ „Asiá dara, iubitul meu, eata ca sclavulu teu este mai fericitu decâtu tine'; càci tu ai numai darurile norocului (avutia), ear acel'a are darurile naturei.“

Despre onorarea dieiloru invetiá Socrate: Dieii nu au lipsa de avutiile nóstre. Jertsele cele mai simple le suntu cele mai placute, numai se fia aduse cu màni curate. Déca li-aru fi placute darurile celoru desmierdati, apoi numai cei rei i-aru onorá.

Prin aceste si alte asemenea invetiaturi pretiose, ce le dedeá tuturoru, cari voiau a le priimi, se adunaseru impregiurulu lui multime de tineri din Atin'a; ba multi si din tinuturile invecinate alergau la Atin'a, cá se asculte pre Socrate. Atineii insa, fórte stricati fiindu in naravuri, nu puteau suferi mustrarile cele drepte si fara sfiela ale acestui intieptu. De aceea lu acusara, ca despretiuesce dieii stramosiesci, ca invetia o religione noua, ca amagesce tinerimea s. a., si judecatorii lui au fostu atátu de nedrepti, încátu cu majoritate de 3 voturi lu osandira la mórté prin veninu. Socrate ascultá in linisce sentinti'a sea; si dupace le demustrá, ca de 30 ani se silesce necontentitu, a face pre compatriotii sei mai buni, mai virtuosii si mai fericiti, ncheiá: „La acést'a eu me credu chiamatu de Domnedieu, a càrui judecata o pretiuescu neasemenatu mai multu decâtu a vóstra, o Atineiloru.“ Dupa a-

ceea iertă pre inimiți sei, recomandă judecătoriloru pre fiii sei, rogandu-i, ca se-i tina aspru și in virtute; apoi si-luă remasu bunu dela rudenii și amici și se duse in prinsóre. Invetiaceii lui mituira pre pazitorii, că se lase usile deschise, se póta fugi Socrate; elu insa nu se invoi la acést'a nici decum, dicendu, ca legiloru patriei fia-cine trebuie se se supuna. In dimineti'a urmatóre, candu venira invetiaceii la elu, intrasera servitorii judecătoriei, că se lu insciintieze, ca astadi inainte de apusulu sórelui trebuie se bé pacharulu cu veninu. Invetiaceii lui incepura a plange și a se tanguí; elu insa le vorbi tóta diu'a despre nemorirea sufletului și despre intalnirea sea cu barbatii cei intielepti, cari au vietinitu inaintea lui. Cătra séra apucá pacharulu, se rogá, că ducerea din lume se-i fia fericita', apoi beú pacharulu cu fati'a liniscita. Cându incepú veninulu a lucrá, se culcá la pamentu, si-acoperi fati'a cu mantau'a și astfelu mori, fiind in etate de 70 ani. Atineii indata dupa mórtéa lui si-cunoscura gresié-l'a și incepura a-lu plange și a-lu jelí, asiá încátu se pareá, ca in fiacare casa este câte unu mortu. Apoi iradicara unu monumentu pomposu și lu onorara de aici inainte mai cá pre unu dieu; ear pre nedreptii lui acusatori și judecători parte i esilara, parte i judecara la mórté.—Astfelu mori Șocrate Intieleptulu, cărui asemenea nu s'a mai scolatu altulu in Greci'a.

10. Alexandru celu Mare.

(Pe la 333 n. de Chr.)

Alexandru celu Mare a fostu fiiulu activului și astutului rege Filipu din Macedoni'a. Educatoriulu și invetia-toriulu lui fu renumitulu filosofu Aristotele, càtra care a și avutu Alexandru o cinstire deosebita in tóla viéti'a. Alexandru inca din tineretie aretá minte inalta și inima indrasnétia. Candu la laudà odata cine-va, ca e fugatoriu bunu, și lu intrebà, ca nu are voia a se intrece odata cu fug'a la jocurile cele renumite olimpiace? elu respunse: „Ba dá, déca m'asiu poté intrece cu regii.“ Candu audiá despre vreo invingere nóua a tatalui seu, eschiamá cu dorere: „Tatalu meu nu-mi mai lasa nimicu de lucru!“ Odata cumperase Filipu unu calu selbaticu, anume Bucefalu, care nu suferiá pre nimenea se lu incalece. Alexandru atát'a staruì cu rogare pe lângã Filipu, panacandu acest'a i permise a-si cercá si elu noroculu. Alexandru observase, ca calulu se sparia de umbr'a sea; de aceea lu duse spre sóre, lu netedì și repede se aruncà pe spinarea lui și in fug'a cea mai mare goni preste càmpu. Toti se spaimentara, ca va perì; ear candu lu vediura intorcenduse și portandu calulu dupa voi'a sea, Filipu dîse plinu de mirare: „Fiiulu meu, cauta-ti alta imperatîa; Macèdoni'a e prea mica pentru tine!“

Cá june de 21 ani Alexandru eredi tronulu tatalui seu. Indata si-propuse a atacá imperiulu celu giganticu alu Persiloru. Cu o óste alésa bine disciplinata și cu belliduci ageri trecù preste Ellespontu in Asi'a și indata la riulu Grani cu intempinà o armata persésca. Generalii lu svatuiau se nu dea atacu indata, elu insa respondiendu: „S'aru rusînã Ellespontulu, déca ni-aru fi frica de riuletiulu acest'a!“

se aruncà in apa; armat'a lu urmă cu insufletire, dete atacu asupr'a Persiloru sî reportà o invingere stralucita. Alexandru erà pe aci se-si pérda viéti'a; doi generali persi navalisera asupr'a lui, unului sdrobise coifulu, celalaltu radicase sabi'a se-i crepe capulu: candu deodata generalulu Clitu, amiculu lui, se rapedí sî taià mán'a Persului, de-i scapà sabi'a. Mai tóta Asi'a mica vení prin acésta invingere in potestatea lui Alexandru. Mergendu spre resaritu, ostenitu de drumu, se aruncà intr'unu riu se se scalde, dar cuprindiendu-se de fiori cadíu intr'o bóla periculósa, insa sî dintr' acést'a scapà prin ajutoriulu credinciosului seu medicu. Acum esí spre intempnarea lui insusi imperatoriulu Dáriu cu o óste in-fricosiata la cetatea Issos, dar Macedonenii invinsera sî aici. Preste 100,000 Persi perisera in batali'a acést'a; Dáriu de multímea cadavreloru gramadite nu potuse fugí cu caret'a sca, ci numai calare, lasandu in mánile lui Alexandru mantau'a sî armele sele; ba sî mam'a, solí'a sî dóue fiice ale blándului rege cadiura in mánile Macedoneniloru. Alexandru, contr'a datinei de pe atunci, nu le tractà cá pre nisce sclave, ci cá pre unele asemenea siesi, asiá încátu Dáriu, audíndu de acést'a, se se fia rogatu: „Dieiloru, tîneti-mí imperalí'a; ear de cum-va ati hotaritu nimicirea ei, se n'o dati altui-a, făr' regelui Macedoneniloru. Dáriu fugí inla-untrulu tieriloru sele; ear Alexandru, mergendu dealungulu mării, ocupà Siri'a cu renumitulu Dama scu, apoi in 7 luni combatù Tirulu, capitala Feniciej, sî in fine lu luà sî lu surpà; dupa aceea ocupà Palestin'a sî trecù in Egiptu. Aici la un'a din gurile Nilului, cunoscendu positíunea cea favorabile comerciului, radicà o cetate cu numele seu Alexandri'a, carea acusi devení unu centru alu comerciului lumei.-Acum se reintórse asupr'a lui Dáriu, care indesiertu i oferise pre fiic'a sea de sotí'a, domni'a preste tóte tierile usurpate sî comori de multe millióne. Alexandru le refusà

cu sumetia, și asiá Dariu se hotari, a cercá inca ódata sórtea armeloru. La cetátile Arbel'a și Gaugamel'a se lovira ostile, și pe lângá tóta multímea și bravur'a Persíloru invingerea și aici fu a Macedoneniloru. Nefericitulu rege fugi din batali'a, dar fu prinsu și ranitu de unulu dintre guvernatorii sei, asiá încátu candu lu ajunse Alexandru, lu aflá mortu. Alexandru se desbracá de vestmentulu seu deasupr'a, acoperi pre Dariu și lu immormentá cu cea mai inalta onóre, ear pre ucidiatoriulu lui lu omori cu mórte cumplita. Cu perderea bataliei acestei—a imperati'a Persíloru a fostu nimicita.

Acum voiá Alexandru se cuceresca și Indi'a, ba se mérga pâna la capetulu pamentului; dar soldatii, obositi de lupte și de suferintie, nu voira a merge mai departe. Deci se reintorná, cá se se asiedie in Vavilonu, unde voiá a-si intemeiá scaunulu domniei. Insa eroulu, carele invinsese atâtea popóre, pre sine nu s'a sciutu domni. Ingamfatu de sumetia, elu doriá, cá și Macedonenii, ba însisi generalii și amicii lui se se arunce la pamentu inaintea lui, dupa obiceiulu Persíloru. Elu priimi portulu și obiceiurile Persíloru, și trufi'a și luxulu nebunescu innecara in inim'a lui tóte simtiemintele nobili. Pre generalulu seu Clitu, care lu insotíse dela inceputu și la Granicu i salvase viétia, lu strapunse la unu ospetiu cu lancea, pentruca nu voise a i lingusí. In fine viéti'a cea desfrenata i aduse mórte nainte de tempu. Alexandru mori la Vavilonu in etate numai de 33 ani, și imperati'a lui o impartífra belliducii in multe pârti. Ear lui i-a remasu renumele, a fíi fostu celu mai mare erou și cuceritoriu alu acestoru tempuri.

11. Fundarea Romei.

(Pe la 754 n. de Chr.)

In Itali'a erá de multu din vechime o cetate cu numele Alb'a-lunga, și regele ei Numitore. A-

cest'a avù unu frate reu, anume Amuliu, carele surpà pre frate-sen de pe tron, ba ucise și pre fiulu acestu-i-a, cá se se póta face elu rege. Atu nci nascù fiic'a fratelui seu, anume Rhe'a Silvi'a, doi fii gemeni; ear Amuliu dete ordinu, cá baietii se se puna intr'o cavata și se se arunce in riulu Tiberu, cá se se in-nece. Acolo, retragendu-se ap'a, tróc'a cu copiii se acatià de nisce radacini de arbori, și copiii rema-sera plangendu de fóme. O lupóica i audí și fù mai milósa cátra ei decâtu unchiulu loru; cáci punendu-se pe ei, i laptà și astfelu i scapà dela mórté. Trecendu unu pastoriu pe acolo, acest'a luà copiii dela lupóica, i duse acasa și acolo, impreuna cu sotia-sea i crescura cá pre copiii loru, chiamandu pre unglu **Romulus** și pre celalaltu **Remus**. Copiit crescura și se facura tineri frumosi, tari și curagiosi. Odata luptandu-se cu alti pastori pentru pasiune, Remu fu prinsu și dusu la Numitore, carele indata cunoscù intr'ensulu pre nepotulu seu. Astfelu e-sindu lucrulu laživéla, elu spuse nepotiloru sei, ca cine suntu ei; și acesti-a luandu lângá sine alti soti, se dusera asupr'a lui Amuliu, lu pogorira de pe tron și lu ucisera, punendo iara pre mosiulu loru Numitore. Acest'a in semnu de multiemita dete voia nepotiloru sei, cá acolo, unde au scapatu de mórté, se zidésca o cetate și se se asiedie intr'ens'a. Astfelu fundara Romulu și Remucetatea, carea dupa cáti-va seculi deveni cetatea cea mai de frunte de pe pamentu. Certandu-se fratiit,

dupa ala cărui nume se se chiume cetatea, Romulu omori pre frate-seu, căci acest'a l'aru fi batjoceritu sarindu preste zidurile scunde, si o chiamă pe numele seu **Rom'a**. La urma insa, fū ucisu s̄ Romulu de cătra senatorii (betrării) cetătiei, eari apoi, că se scape de furia poporului, disera, ea Romulu a fostu luat de diei intre densii. De atunci Romanii onorau pre Romulu că pre unu dieu, dându-i numele Quirinu, adeca Resboiosulu; ear Rom'a cresceă si se umpleă de locuitori din di in di.

12. Virtute romana.

Rom'a cresceă si se intariă din ce in ce, atât prin asediarea strainiloru intr'ens'a, câtu si prin virtutile Romaniloru insisi.—Unii dintre cei mai poteriei vecini ai loru erau Samnitii, cari condusi de regele loru Porsenn'a venira asupr'a tinerei Rome. Romanii le estra spre intempnare dincolo de Tiberu; dar infrânti de multimea inamiciloru se re'ntornasera fugindu spre cetate. Atunci **O r a t i u C o c l e** punendu-se la capetulu podului, strigă Romaniloru, se strice podulu in urm'a loru, eara elu cu doi alții opri tōta imbulzél'a ōstei samnitice, panacandu se rupse podulu. Atunci dupa.-ce si ceilalti doi scapasera preste bārnele podului, Oratiu cu tōta armatur'a sea se aruncă in Tiberu si prin innotu ajunsu dincolo printre plōi'a de sageli, ce slobodfra Samnitii asupr'a lui. Incoiandu-se Romanii in cetate, Samnitii se asiedlara impregiurulu ei, cugetandu a o

luá cu fómee. Atunci unu tineru Romanu, anume Muciu, facú o conjuratiune cu colegii sei, cá se omóre pre Porsenn'a si se elibere patri'a. Imbracandu-se in vestminte samnitice, se strecurá prin óstea dosmana pâna la regele, carele impreuna cu scriitoriulu seu siedeá la mésa, impartíndu soldatiloru lefele. Muciu, vediendu pre soldatii mergendu totu la scriitoriulu, cugetá, ca acest'a e regele, si rapeditodu-se la elu, i infipse pumnariulu in peptu. Samnitii prinsera pre Muciu, si elu descoperi regelui fâra sfiéla, ca pre densulu a vrutu se-lu ucida, si ca 300. de tineri romani suntu conjurati asupr'a vietiei lui. Porsenn'a demandá a se arde Muciu pe rugu; insa elu vediendu foculu aprinsu, strigá: „Romani seiu si lucrá si patimí!“ si tinù drépt'a sea in focu, de se arse, cá prin acést'a se arete Samnitiloru, ca elu nu se teme de móрте. Porsenn'a, surprinsu de atát'a eroismu, demandá, a se pardoná Muciu si a se eliberá, eara Muciu de ací incolo, fiindu-i arsa mân'a cea drépta, portá armele cu mân'a stânga, de unde se si numi „S c e v o l'a“, adeca stangaciulu. Ear Porsenn'a nu cutezá a mai atacá pre Romani, ci incheiá pace si amicia cu densii.

Pe la a. 300 n. de Chr. se 'ncurcara Romanii in resbelu cu regele Pyrrhu din Greci'a. Acest'a veni cu óste tare asupr'a loru. In batai'a cea d'an-
 tin invinse Pyrrhu mai cu seama cu ajutoriulu elefantiloru. Acesti-a portau turnuletie de lemnu pe

spatele lor, in cari siedeau câte 16 soldati și sa-
getau asupr'a Romanilor; dar și elefantii, mai cu
seama după ce primiau vreo rană, întindeau botu-
rile lor cele lungi, apucau pre Romanii și-i arun-
cau în aeru său și tranteau la pământ și-i striviau
cu picioarele cele grozave. Romanii nu mai vediu-
sera astfel de monstruri; dar cu toate acestea a-
tât se batura de eroicesce, încât Pyrrhu dîse despre
ei: „Cu o armată de Romani așa bate toată lumea!“
Cu un astfel de inamic mai bucuros voi să se în-
cheie pace, decât se continue războiul. Spre a
face pace, Romanii trimisera la el pre Fabriciu,
un senator serac, dar foarte onest. Pyrrhu, ști-
înd, că Fabriciu e serac, voi se lu mituiesca cu
bani mulți, că se face pace în neavîrea Romani-
lor, dar Fabriciu refuză darurile lui. După aceea
voi se lu spaimenteze și astfel se lu înduplece la
voința sa. De aceea vorbindu cu dînsul, deo-
data făcî un semn, și eata un elefant gigantic,
ce fusese ascuns după o perdea, și-întinse botul
asupr'a lui Fabriciu. Acesta însă nu se spaimență
nici de vederea acestui străin, ci dîse lui Pyrrhu:
„Precum eri nu m'au amăgit banii tăi, așa nu me
spăria astăzi elefantul tău.“ Surprins de atîta
virtute, Pyrrhu dăte voia Romanilor prinși în ră-
zboi, a se duce la o sărbătoare în Rom'a, și acestia,
după trecerea sărbătorii, se întorsera iară de bu-
na voia în prînsora lor. Nu multă după aceea iar

se levira ambe armatele, și iar învinse Pyrrhu cu ajutoriul elefanților; Romanii însă și de astadata se luptasera cu atâtă bravură, încât Pyrrhu eschiamă: „De voin mai învinge încă odată asiă, apoi sum perdutu!” Într’aceea Romanii se facusera cunoscuti cu elefantii; și când se încaierara a trei’ă ora la luptă, atunci între strigate mari aruncarea focului și cununi aprinse între elefanți, și acești-a speriați dedura dosul și calcara și adusera în ordine însăși armată a lui Pyrrhu. Romanii folosindu-se de această, înaintara eroicesce și castigara o învingere atâtă de strălucită, încât Pyrrhu eși din Itali’ă și nîcicându nu mai cuteză a portă rebelu cu Romanii.

Totu pe atunci traia în Rom’ă **Curio Dentatulu**, carele de-si eră **Consule**, adeca celu mai înaltu demnitaru al Romanilor, totusi ducea o viață atâtă de simplă, încâtă odinioară nisce soli străini lu aflara gatindu-si singuru o bucată simplă de legumi. Ear mai înainte traise **Cincinnatu**, pe carele Romanii lu chiamasera dela plugu, că se lu faca **dictatore** (generalu) preste toată armată într’unu tempu de nevoie, cându apoi în adeveru **Cincinnatu** învinse pre inimizii și intră în Rom’ă cu triumfu. Acest’ă a fostu tempulu, cându Romanii străluciau prin virtuțile lor: prin eroismu, iubire de patria și libertate, iubire de adeveru și dreptate, prin simplitate, onoare cătra cei betrani și veneratînne cătra diei, și Rom’ă eră mare, laudată și respectată de amici și inimizii.

13. Hanni bale și Sciplone.

(Pe la a. 200 n. de Chr.)

Alătura cu Rom'a în Itali'a crescuse în Afric'a o colonia feniciană, cetatea **Cartaginea**, carea acuzi veni în contactu dusmanesc cu Romanii. Se pareă, ca Rom'a și Cartaginea nu potu existe un'a lângă alt'a, ci séu cést'a séu ceea trebuie se apuna, pentrucă un'a din dóue se devina domnitórea lumii. Celu mai mare erou alu Cartaginieniloru a fostu **Hannibale**, carele voindu se atace pre Romanii în tiér'a lor, dupăce până aci se luptase cu ei în Spani'a, se hotari a trece Alpii, și acést'a o facù cu o bravura admirabile, carea se numera între cele mai eroice fapte ale vechimei. Pe atunci nu erá înca nici pomnire de drumuri, poduri, sate séu celu puțin case singuratice printre munti, ci acesti-a erau o pustietate necurmata de ghiatia și nea. D'abiá în 9 zile după nespuse ostenele și perderi de ómeni și animale ajunse armat'a în culmea muntilor; dar pogorirea la vale erá înca mai grea și mai periculósa decâtu suirea. Și candu a 15-a di ajunse Hannibale în siesu și-si revediu armat'a, aceea din 50,000 ómeni remasese pe jumetate, și din cei 40 de elefanti, ce-i avuse la plecare, numai unulu singuru mai traiá. Dar eroismulu lui Hannibale și ur'a lui asupr'a Romaniloru atât'a erá de mare, încátu elu necontentu merse înainte. În lovirea d'antaiu batù pre Romani, cari i esisera înainte în Itali'a de susu. De acolo mergendu spre Rom'a, riulu Arno esise din alvi'a

sea și inundase totu ținutul. Hannibale trecu prin-
tr'ensulu cu armat'a și cu totu bagagiulu și batu pre
Romani și adou'a ora. Atunci si-reculesera Romanii
tota puterea ; femeile romane pana și pretioșele și le
depusera pe altariulu patriei; pericolulu era in culme. Și
in adeveru și in a trei'a lupta reesi Hannibale invinga-
gatoriu—cu numele, dar in fapta atatu de mari fu-
sesera perderile lui, incatu nu cuteza a se apropiã
de Rom'a, ci remase in castre asceptandu pre fratele
seu Hasdrubale, carele avea se vina cu oste noua.
Intr'aceea Romanii batusera pana la stingere ostea
acest'a, și insusi Hasdrubale cadiuse in lupta, și belli-
ducele romanu deduse ordinu, a i se taiã capulu și a se
aruncã in castrele lui Hannibale. Astfelu acest'a, pe-
candu asceptã ajutoriu, aflã capulu fratelui seu, și cuno-
scendu cele ce se intemplasera, desperã de successulu
doritu și intre lupte necontenite se retrase din Itali'a.
Romanii, sub conducerea eroului Scipione, trecura in A-
fric'a și se batura mai neintreruptu, pana candu Cartagi
neacadiu in manile lor. Ear Hannibale , desperandu
de sorteã patriei se, și cã se nu cada in manile Ro-
maniloru, se sinucise prin veninu. Luptele acestea
durasera aproape la 20 ani. Acum steteã Rom'a in
culmea puterii se, dar vediendu-se triumfatore se
sumeti preste mesura, și naravurile cele frumoșe ale
Romaniloru incepura a se stricã.

14. Iulia Cesare.

*Celu mai mare belliduce romanu a fostu Iuliu Cesare.
Elu de tempuriu remase orfanu de tatalu seu, in sa muma*

sea Aureli'a i dete' o crescere de totu buna. Iuliu dela natura erá debile sî bolnaviciosu, dar prin viétia cumpetata sî prin dese deprinderi gimnastice dete corpului seu tari'a sî duraveritatea aceea, carea apoi lu aduse in stare, de a supportá tóte greutátile resbelului.

De tempuriu si-insusî Iuliu o auctoritate sî o finetia in umblarea cu ómenii, cari in intreprinderile lui i-au fostu de mare folosu. Asiá odinióra calatorindu pe mare, lu prinsera piratii (telharii), sî audîndu, cà cine este elu, cerura pentru rescumperarea lui 20 talanti, 'cam 40,000 floreni. Atunci Cesare le díse: „Cum? Pentru unu omu cá mine numai atát'a cereti? Veti capetá nu 20, ci 50!“ Apoi tramise pre ómenii sei, cá se-i adune banii, sî priimindu-i, in adeveru i dete piratîloru. Intr'aceea elu penaiia se portá cá guvernatoarele acelei-a, demandandu piratîloru, cá candu este elu in odichna se nu faca sgomotu, se nu rida, sî altele, sî amenintiandu-i, ca déca nu-lu voru ascultá, esîndu la uscatu, i va pedepsi cu mórte. Ei rideau de astfelu de cuvinte, cari li se pareau numai cá nisce glume. Dar in adeveru asiá li s'a intemplat. Càci esîndu Cesare la uscatu, puse repede mán'a pe nisce nâi, gonì pre piratii, i ajunse, i prinse sî nu numai ca le luà indereptu toti banii, ce li-i deduse, ci inca sî pre ei i osandì la mórte.

In Rom'a duceá o viétia de totu luxuósa sî impartia summe nenumerate, cá se-si pregatésca calea càtra oficiele cele mai inalte. Sî in adeveru cu multu mai nainte de a fi ajunsu etatea legale, lu alese poporulu de celu mai mare pontifice (pontifex maximus) alu seu, care demnitate se dedeá numai senatoriloru celoru mai bctrani sî mai meritati. Dupa aceea fu tramisu in Spani'a, carea cu o repute sî tactica admirabile in scurtu tempu o supuse tóta Romaniloru.

Dupa aceea incheia cu Pompeiu și Crassu o legatura (triumviratu); dar Crassu dupa câtu-va tempu se retrase, iar intra Pompeiu și Cesare escandu-se resbelu, cest'a invinse, și asiá acusi deveni singuru domnitoriu preste imperiulu romanu, de-si se sfii a priimi titlulu de rege. Intorcandu-se la Rom'a, facu unu triumfu de 4 zile, și atutu era de mare multimea pradelor, ce adunase in resbele, incatu la fiacare soldatu din armat'a sea i dete preste 1000 florini și la fiacare cetatienu romanu câte 30 florini.

Rom'a se guvernase pana acum de Consuli, cari se alegeau pe câte 3 ani, și astfelu Romanii nu aveau imperatiu seu regi ca alte popore, ci puterea era in manile adunarei poporului și ale senatului, adeca ale betranimei. Unu astfelu de statu se numesce,, republica.“ Acum observandu-se, ca Iuliu Cesare se sumetiesce din di in di și cerca a si castigá demnitatea regale, nisce republicani infocati lu usigera la 44 n. de Chr.

De aici incolo iar se incepu lupte dinlauntru, pancandu in fine Octavianu Augustu triumfa asupra tuturoru inamiciloru sei și se facu imperatu. Rom'a ajunsese acum in culmea puterei sele dinafara; dar naramurile Romaniloru prin crudime, luxu și molesire se stricasera atatu de multu, incatu se potea prevedé depadinti'a imperiului. Atunci se nascu in tier'a cea mica a Ecreiloru Mantuitoriuu lumei, Iisusu Christosu.

15. Crestinismulu.

Imperatulu romanu Augustu deduse ordinu, ca in tota imperati'a romana se se faca o numerare de poporu, ca se se scia, cati omeni locuiescu in imperati'a acest'a, carea pe atunci era cea mai mare in lume. Acesta numerare se facu si in Tier'a-judeesca seu Palestin'a, caci si ea se tineá de imperiulu romanu.

Atunci veni la orasielulu Vitleemu, aprópe de Ierusalimu, si feciór'a Mari'a cu logodniculu seu Iosifu, dar neaflandu locu prin case pentru mul'a imbulzela, se asiediara intr'o pescera. Aici se nascu Mantuitorulu lumei, **Domnulu nostru Iisusu Christosu.**

Despre cantarea ángeriloru, pastorii din Vitleemu, magii dela resaritu, fug'a la Egiptu si celelalte, care s'au intemplatu la nascerea lui Christosu, sciti din Istori'a biblica. Candu a fostu Domnulu Christosu de treidieci de ani, atunci s'a botezatu in Iordanu dela Ioann, apoi a inceputu lucrulu, pentru carele fusese tramisu in lume de Domnedieu Tatalu. Acest'a era, se invetie pre ómenii a cunósce pre Domnedieu, a se feri de pecate si a face binele, care este voi'a lui Domnedieu. Dupace a petrecutu astfelu trei ani pe pamentu invetiandu si facendu minuni, maimarii Iudeiloru din nesciintia si rentate l'au prinsu, l'au judecatu la morte si l'au restignitu pe cruce, unde a moritu. Dar a trei'a di a invieatu cu preamarire, si dupace patru-dieci de dile a mai petrecutu pe pamentu invetiandu pre invetiaceii sei, s'a inaltiatu la ceruri si siede de a drépt'a Tatalui. Ear la diece dile dupa inaltiarea sea a tramisu Apostoliloru Spiritulu (Duchulu) Sántu, care i-a luminatu si i-a intaritu, se mérga in tóta lumea si se vestésca pretotindenii invetiatur'a cea nóua, Evangeli'a lui Christosu. Ei au inceputu a vesti pre Christosu in Ierusalimu, apoi s'au imprasciatu preste tóte tierile.

Pe unde ajungeau Apostolii, pretotindeni întemeiau societăți de creștini, cari totu laolaltă după cuventulu grecescu se numiau o biserică, dar nu aveau biserici că bisericile noastre, ci numai case, unde se adunau la rugăciune. Mai mari îngrijitori peste societățile său comunitățile creștinesci puseră Apostolii pe Episcopi, apoi că ajutatori ai lor pe presviterii și pe preoții și pe diaconii.

Creștinii duceau o viață foarte frumoasă și sântă. Pe când păgânii erau rei, pismosi, sumeti, nedrepti, luxoși, desmierdati, pe atunci creștinii străluciau prin simplitate, curăție, iubirea de aproapele, iubire de dreptate și adevăr și toate faptele cele bune, așa încât singurii păgânii se mirau de viața lor. Dar această era puterea învătăturii lui Christos.

16. Inceputulu Romanilor în Dacia.

Tierile, cari astăzi se numesc Transilvania, România și o parte mare a Ungariei, erau locuite în vechime de poporul dacic și se numiau Dacia. Poporul acestuia bătaie și îndrăznețiu, venind pe la a. 80-90 d. Chr. în atac cu Romanii, în mai multe rânduri înfrânsese armatele acestora; căci pe când regele Dacilor de pe atunci Decebal era foarte activ, curajos și ager, pe atunci Romanii aveau în fruntea lor pe imperatorul Domitian, carele era un om cu totul molesit și debile. De aceea și trebuise să cumpere de la Dacia pacea pe bani, ce că tribut anual i trimitea lui Decebal. Cu totul altminteră se

pornira lucrurile, cându se facù imperatu **Ulpia Traianu**. Acest'a indata denegà Daciloru tributulu, și neasceptandu venirea loru i atacà in tier'a loru la a. 102 d. Christosu. Bataliile, ce se incepura acum intre Daci și Romani, au fostu atātu de sangerose, încātu nu ajungeau stramele spre a legá ranele Romaniloru. Atunci Traianu rupendu o máneca a comesiei sele, o dete mediciloru. Ear pre Decebalu lu strimtori atātu de multu, încātu fù silitu a se pre-dá pe lângă condițiunea de a estradá Romaniloru armele și masínele de resbelu impreuna cu maiestrii acelor-a. Dar frangendu Decebalu pacea, Traianu la a 105 d. Chr, facendu unu podu minunatu preste Dunare, trecù in Daci'a, batù pre Daci până la stingere, surpá cetatea loru principala Zarmizegetuz'a, și zidi' alt'a pe numele seu Ulpia Traian'a; apoi aduse din tóte tierile romane colonisti, cari se cultive pamentulu, se repareze cetátile ruinate și se fundeze altele nóue. Urmatorii acestoru Romani adusi in Daci'a de imperatulu Traianu suntenu noi, **poporulu român** de astadi.

17. Gónele crestiniloru.

Dupa inviérea și suírea la ceru a Domnlui nostru Iisusu Christosu, invetiaceii lui remasera adunati in Ierusalimu până la pogorirea Duchului Sântu. Atunci intarindu. se și luminandu-se, incepura a se imprasciá din Ierusalimu, cá se vestésca legea cea nóua a Evangheliei la tóte popórele. Pe unde nu poteau ajunge Apostolii trupesce, pe acolo tramiteau invetiaturi; in scrisu,—și acestea suntu cártile séu epistolíile loru, din cari se cetesce câte unu capu in bisericéle nóstre sub nume

de Apostolu. Dar religiunile cele vechi, sî adeca de o parte cea iudeésca, de alta parte cea paganésca, se pusera cu mare putere incontr'a lor: Apostolii se priviau cá nisce turburatori, legea cea noua se socoteá cá o retacire mare, ba chiaru cá o reutate, sî asiá Apostolii avura se suferi multe batjocure, batái sî inchísori, ba cei mai multi patimira mórte pentru religiunea lui Christosu.

Apostolii erau cá nisce semenatori, cari pretotindeni semenau semintiele legi celei noue cu celu mai mare zelu. Domnedieu binecuvéntá ostenelele lor. Sî asiá inca nu trecusera nici o suta de ani dela nascerea lui Christosu, sî in tóte pàrtile erau urmatori de ai lui Christosu: christiani, crestini. Insa sî crestinii acesti-a trebuiau se fia urgisiti, batjocoriti sî goniti, precum fusesera sî Apostolii, sî precum predísese Christosu: ca nu se póte se Lu urgisésca ómenii pre Elu, ear pre ei se i iubésca, ci déca L'au gonitu pre Elu, voru goni sî pre urmatorii Sei.

Pe atunci domni'a mai preste tóte lumea erá in mánile Romanilor. Romanii in sa cea mai mare parte erau pagáni sî se pusera asup'r'a crestiniloru, cá se i intórca iar la paganismu. Déca aflau, ca cutari suntu crestini, apoi i prindeau, i bateau, i chinuiau, adeseori i sî omoriau cu felurite mórti. Aceste rele se numescu „góne“ séu „persecutúni,“ sî tînura mai trei sute de ani. Multe mii de crestini morira in restempulu acest'a pentru legea lor, sî noi i onorámu pàna astadi, cá pre nisce servi credinciosi ai lui Christosu, sub numele de mucenici séu martiri. Domnedieu a lasatu, cá crestinii se tréca prin aceste patimi grele, cá se se intarésca in credintia sî se dea lumii intregi dovéda despre puterea cea domnedieésca a legi lor.

Góne de acestea asup'r'a crestiniloru, de-sî acelea au tînutu mai necurmatu, acusi intr'unu locu, acusi intr'altulu, totusi se numera mai cu séma diece. Imperatii romani, cari au gonitu mai tare pre crestinii, au fostu: Nerone la a. 70,

Antoninu Filozofulu pe la a. 170, Deciu pe la a. 250, și Diocletianu cu Maximianu pe la a. 300 după Christos. În fine Domnedieu curmă suferințele creștinilor. Căci suindu-se pe tronul imperatescu *Constantinu cel Mare*, elu dă creștinilor libertate religioasă, ba către sfârșitul vieții sale elu însuși se botează și se face creștin. Elu este cel d'antăiu imperator creștinesc. Biserica noastră în semnul demulțimii către Elu și nobilii lui mama Elen'a i-a numit pre amândoi „sfinți și întocmai cu Apostolii“ și serbăza pomenirea lor în totu anul la 21 Maiu.

18. Caderea Romei.

În secolul al patrulea se începura mai în toată Europ'a nise mișcări și turburări neîndatinate, cari tînura cam 300 ani, venindu dela răsăritu o mulțime de popore necunoscute până atunci și dându lupte înfricoșate asupra poporelor indigene. Aceste incurcături, cari aduseră preste toată Europ'a întunerecu și barbaria, se numesc „migrațiunea (calatori'a) popórelor.“

Pe la a. 375 irupseră în Europ'a Hunnii, unu popor din Asi'a atât de urit și de sălbatic, încatu la începutu Europeii se spăimântau și numai de vederea lor. Ei erau mici, cu peru negru stufoasă, cu ochii pieși, la față urți galbenii, lați la umeri. Cătu lumea ei erau totu pe cai: acolo mâncau și beau și dormiau. Nutrimentul lor erau rădăcini și carne crudă. Muierile și copiii și-i duceau totu cu sine pe care. Gotii, cu cari se lovira întâi'a dată, fugira dinaintea lor, și parte intrară în Itali'a, parte în Spani'a și Franci'a de astăzi, unde se și asediara cu statornicia. Celu mai renumit rege alu Hunilor a fostu Attil'a, care se numia pre sine „biciul lui Domnedieu.“ Cu ordinele sale cele nenumerate elu intră în Germani'a și Franci'a, dar fu batutu de Romani și Germani într'o bătăie înfricoșată la anulul 461.—200,000

morti remasera pe câmpulu acetei batalii, carea este póte cea mai sangerósa din câte s'au intemplatu in Europ'a. Attil'a se retrase, facù unu vally din siele de cai sî preste nópte fugì in Ungari'a, unde tabarise; mai tardiu navali asupr'a Italiei sî se apropià de Rom'a; dar Episcopulu Leone lu induplecà a se re'ntorná. Nu multu dupa aceea morì Attil'a, sî Hunnii lu pusera intr'unu sicriu de auru, acest'a intr'unulu de argintu sî acest'a intr'unulu de feru, sî asiá ingropara pre regele loru; ear pre sclavii, cari facusera gróp'a, iucísera, cá nimenea se nu afle, unde este immormentatu eroulu loru.

Pe tempulu acest'a Francii se asiediara in Galli'a, carea apoi se numì Franci'a, Anglii trecura in Britanni'a séu Angli'a de astadi; neamurile germane se'mprasciara preste Germani'a de astadi dela Marea de mn. pàna la Alpi, ba unii din ei, Longobardii, trecura Alpii sî se asiediar a in Itali'a de susu, carea pàna 'n diu'a de astadi se numesce Lombardi'a.

Inca mai nainte Marele Constantinu pe la a. 333 stramutase scaunulu imperatíei dela Rom'a la Bisantiu, carele apoi lu sî numì dupa numele seu Constantinopole; ear Marele Teodosiu (pe la a. 390.) impartíse imperiulu intre doi fii ai sei, remanendu Rom'a capitalea imperiului apuseanu, ear Constantinopolea a celui resariteanu.— Romanii, cari sute de ani sustínusera mai neintreruptu lupt'a cu veneticii barbari, in fine nu li se mai potura opune. La a. 476 nisce popóre germane luara Rom'a, fiindu celu din urma imperatu alu ei Romulus Augustulus, sî astfel se stinse imperiulu romanu dela apusu.

Dar Romanii din Daci'a ce facura in turburàrile acestea? O parte, la demandarea imperatului Aurelianu, esì din tíera sî trecù Dunarea in Misi'a pe la a. 270—280, ear ceilalti remasera aici, parte luptandu-se, parte facendu invoiele cu

barbarii. De atunci tîer'a dincolo de Dunare, Bulgari'a de astadi, se numi Daci'a lui Aurelianu, ear cea de dincóce Daci'a lui Traianu.

19. Mohamedu.

Legata cu Afric'a si cu pamentulu uscatu alu Asiei, se intinde intre amendóue acestea Arabi'a, cea mai mare peninsula de pe pamentu. Inlauntrulu ei parte mare este cuprinsa de postíi nesipóse, fàra apa si vegetatiune, prin urmare mai de totu lipsite de ómeni. Numai pe la margini, si cu deosebire la marginea spre md. apusu, este o rodire fòrte insemnata, din care cauza ea se si numiá Arabi'a fericita. Tîer'a acé-st'a erá locuita parte de Arabi statornici, cari cultivau pamentulu si ~~BC~~ ajunsera la unu gradu insemnatu de cultura, parte de órde calatóre, cari cu caii loru cei sprinteni si cu camilele cele rabduri strabateau pustí-ulu din locu in locu si traiau din pasiunitu, venatu si pradatu. In mijloculu acestui poporu inchinatoriu de idoli se nascù la anulu 571. d. Chr. Mohamedu din familia nobile. Casatoritu cu o veduva avuta anume Hadigea, si avendu ocasiune a cunósce in calatoriile sele atátu religiunea crestiniloru càtu si a Iudeiloru, Moha-medu se crediù chiamatu, a intemeiá o religiune nóua, si astfelu est la anulu 611 dupa Christosu cu invetiatur'a: Ca este unu Domnedieu, si Mohamedu e profetulu lui. Invetiatur'a acést'a erá cu totulu contraria credin-tiei de pâna acumu a Arabiloru, si asiá Mohamedu in urm'a unei rescóle, ce se facù asupr'a lui in cetatea

Mecc'a, la anulu 622 trebui se fuga la Medin'a. Acolo si-află atăti-a partinitori, încātu acusi se reintórse cu mâna armata la Mecc'a, o luă cu sabi'a, si de acolo in scurtu tempu latî religiunea sea preste tóta Arabi'a. Cartea, in carea depuse Mohamedu invetiaturile sele, se numesce Coranu. Si fiindca un'a din preceptele (poruncile) religiunei lui erá, cá fiacare se o latiésca macar si prin focu si sabia, pentru aceea urmatorii lui Mohamedu usurpara cá in sboru Palestin'a si Siri'a cu orasiere loru cele bogate: Ierusalimulu, Damasculu si Antiochi'a. Dupa aceea, trecendu Eufratulu si Tigrulu, strabatura in Persi'a si dupa lupte crunte nimicira acestu imperiu, introducendu pretolindenea religiunea lui Mohamedu. De acolo trecura Mohamedanii in Egiptu si ocupara Alexandri'a si Memfid'a, capitalele tiei. Poterea loru crescú atātu de repede, încātu pe la 670 de siepte ori incercara a luá Constantinopolea, carea numai prin cele mai mari incordări se potú mantuí de atacurile loru. Din Afric'a pe la anulu 710 trecura si in Europ'a si pusera piciorulu in Spani'a, ba amenintiara si Galli'a si in fine tóta crestinatatea, panacandu Carolu Martelu la anulu 732 intr'o batalia de siepte dile frânse poterea loru si-i respinse in Spani'a, unde se tinura pâna pe la anulu 1420.

Mohamedanismulu a fostu fâra indoiéla celu mai cumplitu si mai neimpacatu inamicu alu crestinatătiei, si milliône de crestini in urm'a góneloru lui celoru

înfricosiate parasira religiunea lor si priimira cea mohamedana, carea pâna astadi este predominantore in Asi'a si Afric'a. Nicicandu insa mohamedanismulu n'aru fi facutu astfelu de inaintâri, déca crestinii nu aru fi fostu atâtu de lasi si de desbinati între sine, precum erau pe atunci.

20. Venirea Magiarilor.

Magiarii suntu o natiune stravechia asiatica de nomadi, pescari si venatori. Istori'a ne spune, ca ei din partea de mn. a Asiiei trecura in partea cea de md. si se asiediara mai alesu lângă fluviulu Terek (carele isvoresce in Caucasu si se desiérta in Marea Caspica); dela acestu riu capetara apoi din partea scriitorilor ~~Bizantini~~ ~~vechii~~ bizantini numele de „Turci.“ Clim'a mai blânda in partea de md. a Asiiei avù buna influentia asupr'a Magiarilor, căci aci invetiara ei a cunósce mai antâiu speciile de fructe si vinulu. Dar multu tempu nu se ocupara cu agricultur'a, ci traiau numai cu lapte, pesce si carne cruda: cei mai betràni pescuiau, cei mai tineri umblau la venatu.

Magiarii incepu a fi cunoscutii in Istoria de pe tempurile imperatului Eracliu (610-641); pre acest'a le ajutara contr'a lui Cosroe, regele Persiloru. Pe la anulu 680, impinsi de Bulgari, se retrasera Magiarii in Europ'a si cuprinsera tinuturile între Dnipro si Donu. Pe la a. 840 d. Chr. ajutara pre Bulgarii si Romanii din Mesi'a incontr'a Bizantiniloru la Dunarea din josu si in 860 se aratara si in Germani'a, chiamati

de Sventibaldu, ducele Moraviei mari, incontr'a imperatorului Ludovicu Germanulo. Mai tardiu o parte dintr'ensii, batuti de Pacinati, fugi preste riulu Dnipro si se asiediara cu corturile si carele sele nomadice intre Dnipro, Dnistru, Prutu si Seretu.

Nu multu dupa aceea Magiarii fura chiamati de Arnulfu, regele Germaniei, intr'ajutoriu incontr'a lui Sveatoplucu principele Moraviei-mari, carea se intindea pe atunci si preste o parte din Panoni'a. Ei batura pre Sveatoplucu si lu constrinsera la pace cu Arnulfu. Dar vedindu acesta frumosa tiéra, determinara se o ocupe, in casulu candu aru fi constrinsi in vre unu modu a-si desiertá locuintiele, ce le aveau pe atunci. Acestu casu intreveni cur endu. Cáci pe candu se aflau ei in Moravi'a, lasandu acasa numai pre betrani, muieri si prunci si cáti-va ostasi spre aperarea locului, Pacinatii incursera in tiér'a Magiariiloru si ucisera tote familiile loro; ear pre cei, cari remasera spre custodirea locului, i fugarira preste munti la originea riuriloru Oltu si Muresiu, unde se asiediara sub numele de „Secui.“ Ceilalti Magiari, re'ntorcendu-se dela bataia si aflandu tiér'a loro desiérta si devastata, trecura pe Prutu insusu si se dusera in Galiti'a. Ducele Ruteniloru de acolo i priimi omenesce, in sa totusi voi a se mantui de acesti óspeti, sídandu-le daruri i induplecá se tréca Carpatii in tinutulu Tissei, Muresinlui, Crisiului, Timisiului si Dunarei, unde locuiau Románii, Bulgarii, Slavonii si pastorii Romániloru. Totdeodata ducele

Rutenioru le laudá acea tíera, ca e prea buna si ca a fostu odata patri'a lui Attil'a, strabunului loru. Magiarii trecura muntii la Muncaciu, ear in loculu loru in Daci'a orientale (Moldavi'a) remasera Pacinatii.

Pe cându se asiediara Magiarii la Tiss'a si Dunarea de mijlocu, coloniile romane din Daci'a centrala, carea de pe atunci incepuse a se numi „Transilvani'a," si-aveau domnulu seu propriu, anome Geliu. Ear coloniile romane din tinutulu Crisiului intre Somesiulu de josu, Tiss'a de mijlocu si Muresiulu de josu aveau domnu si duce pre Mariotu, carele eredise acea tíera din tempurile cele mai vechi. In urma preste coloniile romane din tinutulu Temesiului intre Muresiulu si Tiss'a de josu si intre Dunare pana la Tiern'a (adeca in Banatulu Temesianu), domniá alu treilea duce romanu cu numele Claudiu. Apoi tinutulu dintre Tiss'a si Dunare se guberná de Salanu, stranepotulu lui Reanu, Domnulu Bulgariloru. Panoni'a erá sub poterea lui Sveatoplucu, Regele Moraviei mari. Aceste popóre locuindu in pace dela risipirea Avariloru, nu se aflau pregatite, spre a intempiná ataculu Magiariiloru. Deci acestor-a le successe in cursu de 10 ani, a cuprinde tinutulu dela Tiss'a de susu pana la Sieu si Pórt'a Mesesiului.

In a. 904-905 Tuhutum, unulu dintre ducii Unguriloru, audíndu, ca tíer'a dincolo de paduri, unde dominá Geliu, e buna si fructifera, s'a sternitu intr'ensulu dorinti'a de a o ocupá pentru sine si pentru

urmatorii sei, si cerendu voia dela Arpadu, ducele supremu, intrà cu óste intr'ens'a. Domnulu Romàniloru din acea tiéra nu erà pregatitu la unu atacu neasceptatu. Cu tóte acestea, vediendu periculu intetitoriu, si-adunà óste cu grab'a si porcese incontr'a inamicului, cá se impedece invasiunea acelui-a pe la portile Mesesiului. Insa Tohutum veni cu grab'a si strabatù pàna la riulu Almasiu. Aici se intempnara ostile de ambe pàrtile. Geliu se puse cá se oprésca pre Unguri a trece ap'a; dar Tohutum desu de diminétia si-impartí óstea in dóue pàrti si tramise o parte ce-va mai susu pe apa, cá trecendu pe acolo pe nesimtíte preste riu, se incépa batai'a cu Romàni. Intr'aceea trecù riulu si cealalta parte a óstei un-gusesci, si acum venira ambe ostile la lupta si se batora cruntu intre sine; dar Geliu se invinse si militi'a lui parte se prinse, parte se ucise. Geliu, vediendu acestea, o luà cu putini dintru ai sei la fuga, insa fogindu càtra castelulu seu celu de lângã Somesiu, lu ajunsera militarii lui Tohutum, si lu ucisera lângã flu-viulu Capusiu. Atunci locuitorii tierei, vediendu mórtea domnului lor, detera drépt'a de buna voia sí-si alesera domnu pre Tohutum si 'n loculu acel'a, carele se dîce Eschileu (Esküllö) incheiara la olalta legatura eu juramentu; din dñu'a aceea loculu acel'a se dîce „Eschileu“ (juramentu), fiindca au juratu acolo. Ear Tohutum de atunci a castigatu acea tiéra si a domnitu intr'ens'a cu pace si fericire si elu si urmatorii lui

pâna pe tempulu lui Stefanu. Asiá Magiarii cuprinsera tînutulu Someşului; dar tînutulu Muresiului sî alu Oltului remase inca indelungu tempu in mînile Româniloru, unde acesti'a si-aveau ducii sei.

Pe acestu tempu Ungurii cuprinsera si tînutulu dintre Dunare si Tisza, unde domniá ducele Salanu. Dupa aceea dechiarara batalia lui Mariotu. Acest'a se aperià cu mare eroismu incontr'a loru. Insa mai pe urma, vediendu, ca Ungurii au cuprinsu tôte tînuturile de prin pregiuru, incheià tractatu de pace cu Arpadu; pre fiia-sea o dete in casatoriã lui Zoltanu, fiulu lui Arpadu, si mori fãra fiu, lasandu successoru pre ginerele seu Zoltanu. Cu tôte acestea si in tînutulu Crisiului se aflara inca multu tempu duci români sub suzeranitatea Ungurilor.

Dupa ocuparea tînutului dintre Dunare si Tisza trei duci unguri trecura Tisza incontr'a lui Claudiu, si la riulu Temesiu intempinara óstea lui Claudiu, compusa din Români, Bulgari si Pacinati. Se facu batalia aspra; 5 duci din armat'a lui Claudiu cadiora, si elu insusi scapà cu fug'a in cetatea Chiave. Ungurii atacara si cetatea; insa Claudiu se plecà de buna voia, oferindu-le cetatea. Asiá Temisian'a inca deveni tributuria Ungurilor; dar cu tôte acestea remase sub guvernulu lui Claudiu si alu urmatoriloru lui pâna pe tempulu lui Stefanu. Totdeodata Ungurii, trecendu Dunarea, desfiintiarã regatulu Moraviei mari si prefacura Panoni'a dimpreuna cu tînutulu din stînga Dunarei in „Tiéra unгурésca.“

Dupa Comp. de I. V. Russu.

21. **Stefanu, antãlulu rege alu Ungariei.**

(Pe la a. 1000 d. Chr.)

Stefanu I. facendu-se rege, se apucà de organizarea regatului seu. Elu introduse mai multe reforme, atãtu cu privire la administratiune, cãtu sî in cele judiciarie. Dede mai multe legi cu respectu la moralitatea publica. Deosebita atentiune si-intòrse asupr'a clerului catolicu, mai alesu a clerului inaltu. Pre acest'a lu ingramadi cu drepturi, privilegie sî venituri grase. I castigà influintia inalta sî in afacerile politice. Radicà episcopate, intemeià biserici sî monastiri sî acestea le inzestrà fórte bine. Pre comunitãti le indatorà, cá pre preotii sei se-i provéda cu tóte cele de lipsa la o subsistintia precãtu se póte mai buna. Clerului i dede si acea prerogativa, cá in cauzele criminali se nu fia priimita marturisirea unui mireanu incontr'a unui preotu, singuru numai unu preotu potendu fi martoru incontr'a altui preotu.

Nobilimea inea capetà drepturi frumóse dela regele Stefanu. Ea si-posiedeá bunurile sele cu dreptu hereditaru, dar'erá detóre in totu tempulu, a face servitiu cu armele pentru aপরarea patriei sî a fi statoria in credinti'a catolica.

Pentru sórtea sclaviloru crestini inea se ingrijì regele crestinu. Elu ordinà proprietariloru, cá séu se-si libereze ei insii sclavii sei de buna voia sî din simtiu umanu sî religiosu, séu se-i provéda cu mosii prelãnga prestațiuni anuali defipte. Si sclaviloru inea le dede voia de a se rescumpará ei insii, respundiendu pretiulu defiptu pentru rescumparare. Insi regele premerse cu esemplulu celu umanu, rescumparandu pre mai multi sclavi crestini.

Insa cu tóte aceste mesure nobili sî umane (si inea cu multu mai nobili sî mai umane, dóca se estindeau la

toti sclavii in generale) ale regelui, de a face din servi ómeni liberi, sî asiá a pune temeiul la o classa de cetatieni liberi, sî cu tóte ordinele serióse, cá nice unu comite au nobilu se nu cuteze pre nnu omu liberu a-lu asservi: totusi cea mai mare parte rezultatulu nu corespunse acestoru dorintie sî tendentie nobili sî umane. Cáci sclavi'a cea degradátore de omenime nu incetá la Magiari pàna pe tẽmpulu regelui Colomanu, sî iobagi'a, unu altu ramu de servitute urita, se continuà pàna in dîlele nóstre.

Dara trebuie a se observá sî aceea, ca ací fũ vorb'a numai despre emanciparea sclaviloru crestini, sî inca de acei-a, cari deodata cu credinti'a crestina imbratîsiara sî ritulu occidentale. Ear sclavii necrestini, adeca Magiarii nebotezati, cum sî chiaru sclavii crestini, déca nu erau de ritulu occidentalu, cum d. e. Romànii din Transilvani'a, cum sî cei din celelalte provincii, supuse corónei unguresci, cu ritulu orientulu, erau condamnati la trist'a sî asupritórea stare de sclavia durabile.

Strainii, mai alesu Germanii, se bucurara pe totu tẽmpulu domnirii lui Stefanu de o buna priimire sî ospitalitate la curtea, cum sî in tiér'a unгурésca.

Despre Stefanu se scie, ca a fostu unu domnu de altmintrea religiosu; petreceá nopli intregi cu rogaciuni in genunchi; impartia elemosina sî ajutoriu la miseri, orfani, veduve sî cei loviti de fatalitatea sortiei. Portá destinsa grija de intretinerea sî in florirea bisericeloru sî a monastiriloru. I placeá conversarea cu calugarii, sî insasi creșterea fiului seu Emericu inca o incredintiá monachiloru, cari din copilaria plantara in inim'a acelu-a simtiulu de religiozitate, castitate sî continere, dar fanatismulu sî prejudetiele inca nu lipsira.

Intre faptele belice ale lui Stefanu, pentru scopulu nostru mai interesante e ocuparea Transilvaniei, a patriei noastre. Se scie, ca la ocuparea acelei-a fù motivatu din respecturi religiöse. Càci Giul'a celu tineru, ducele Transilvaniei, (nepotulu lui Giul'a celui betrànu, unchiu lui Stefanu dupa muma) sî fiulu lui Ciboru, nu voiá se priimésca ritulu occidentalu. Sî asiá sub pretestu de a împiedecá latîrea paganismului, sub care se intielegeá sî latîrea religiunei de ritulu orientalu, se scolà cu arme asupr'a lui Giul'a, lu batù in 1002, lu prinse de'mpreuna cu doi fii ai sei sî-lu aruncà in prinsóre pe tóta viéti'a. Cu modulu acest'a, Transilvani'a devenì incorporata cu Ungari'a, administrandu-se de ací inainte prin locotînatori pusi de regii unguresci, cari déca erau nascuți din sànge regescu, se numiau „duci,” ear dincontra se numiau „voivodi.”

Cu 29 ani mai tardîu, adeca in 1031, desfiintiá Stefanu sî ducatul românù intre Crisiu, Tiss'a, Muresiu sî Dunare, (Banatu), carele pelànga suzeranitatea magiara si pastrase autonomi'a interna. Pe acestu tempu domniá acolo *Optumu*, unu stranepotu alu lui Claudiu. Acestu domnu aveá multîme de averi, castele, unu insemnatu numeru de nobili sî militari, cù cari erá in stare de a se sustîné fatia cu autoritatea sî poterea regelui ungurescu. Optumu se botezase la Vidinu dupa ritulu orientale, locuía in cetatea Muresiana, unde radicase unu monasteriu inchinatu lui Ioann Botezatoriulu, punendu in ea calugari de ritulu grecescu. Dar' aveá unu oficiariu fôrte stimatu cu numele Cinadu. Acest'a, fiindu acusatù la densulu cu o culpa fôrte grea, pentru carea erá se-i iá viéti'a, dupace intielese cugetulu domnului seu, fugì la Stefanu sî i descoperì tóte secretele lui Optumu. Dupace priimì ritulu occidentalu, Stefanu lu pușe capitanu preste unu corpu de nobili sî de osteni, sî-lu tramise asupr'a lui Optumu. Sî avendu batalia cu acest'a, in urma óstea

ungurésca o luà la fuga și se retrase la Canisi'a. Dar Cinadu se scolà nóptea și atacà pe neasceptate castrele lui Optumu. Atunci óstea acestui.a vine in confusiune, și facendu-se unu macelu mare, cade și ducele Optumu. Asiá ducatul lui se cuprinde de Unguri, și regele Stafanu in semnu de remuneratiune dede proditoriului Cinadu tóte averile lui; Optumu, și-lu numì de Comite preste tiér'a rivalului seu. Ear' cetàtiei Muresiana i puse numele „Cinadina.“ Prin acést'a devenira și Romàni din Banatu sub constitútiunea Ungariei.

Stefanu prin influinti'a muierei sele Gisel'a denumì de successore pre nepotu-seu de sora, pre Petru; càci fiu-seu Emericu morise mai nainte de elu. Apoi morì in 15 Augustu 1038.

I. V. Russu.

22. **Espeditiunile cruciate.**

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Inca din véculu alu patrulea crestinescu evlavi'a dusesse pre multi credinciosi la Palestin'a, spre a se inchiná la sàntele locuri, unde vietuise, morise și inviease Christosu. Acesti calatori se numiau peregrini. Panacandu Asi'a mica și Palestin'a erau in mánile crestiniloru, pâna atunci peregrinii mergeau și veniau neimpedecati. Ba și dopa-ce se facura Arabii domni preste aceste tinuturi, peregrinii pe lângã platirea unei taxé erau scutiti de asupriri. Dar dupace Palestin'a și tierile de prin pregiuru cadiura in mánile Tarciloru, peregrinii incepura a fi asupriti și superati in tóte modurile, ba multi dintr'ensii despoiatí și ucisi. La anulu 1095 unu calugaru, Petru de Amiens, intorcendu-se dela Ierusalimu, se duse la Pap'a Ur-

banu II și cu cuvinte insufletite i descrise suferințele creștinilor. Pap'a i dete voia, a calatori din locu in locu și a predică creștinilor, că se se radice cu totii cu mâna armata, se mērga la resaritu și se smulga sântele locuri din mânila necredincioșiloru. Cuvintele monachului entusiātu, arsu de sōre, slabitu de postu și incinsu cu fune preste hain'a sea cea seracēsca, produsera pretotindini celu mai mare entusiāsmu. La anulu 1095 făcū Pap'a o adūnare mare in Franci'a de média-dī, unde ideea lui Petru se priimi cu iusufletire nespusa, și mii de creștini se hotarira indata a merge la resaritu și a incepe resbelu asupr'a Mohamedaniloru. Cei-ce se hotariau la acēs't'a, indata și si-coseau pe Lumerulu dreptu o cruce rosia și de aceea ei se numira **cruciati**, ear mergerile loru la resaritu se chiama „**espeditiuni cruciate**.”

Cele d'antāiu espeditiuni fiindu neregulate, se nimicira până a nu esi din Europ'a. Atunci se puse in fruntea cruciatiloru Ducele francesu **Godofredo de Bouillon**, care trecendu cu o oște ingrozitoare in Asi'a, la anulu 1099 in 15 Iuliu, dupa incordări și suferintie infricosiate, luă Ierusalimulu' cu asaltu. Desculti și cantandu Psalmi mersera la mormentulu Domnului și la celelalte locuri și apoi incepura a organiza in Palestin'a unu imperiu creștinescu. Godofredo se alese rege; dar elu, plinu de pietate, nu priimi a-si pune corōn'a pe capu, dicendu, că nu i se

cuvine a portá coróna regéscă acolo, unde Mantuitoriulu a portatu cununa de spini.

Prin acésta espeditiune se deschise crestiniloru drumulu spre Ierusalimu, si cete nenumerate de ómeni de tóta starea curgeau din Europ'a la Ierusalimu. Insa Européni, departe de patri'a lor, nededati cu clim'a si cu modulu vietiei la resaritu, pelanga aceea mai pe tóta díu'a atacati si nelinisciti de cátra mohamedani, nu potura tine cu statornicia locurile ocupate. Si astfelu dupa lupte mai necontenite preste 200 de ani, crestini in fine pe la anulu 1300 perdura séu. predara tóte locurile, ce ocupasera prin aceste espeditiuni.

23. **Intemeierea principatului Romani'a prin Radu I Negru.**

(Pe la anulu 1240 d. Chr.)

Domnulu acest'a din caus'a immultirei poporului, care de gónele Scitiloru cautá asilu in Transilvani'a la connatiunali si correligiunarii lor; apoi din caus'a cresterii puterii Ungurilor, cari voiau se lovésca noatarnarea lor; in fine pentrucă papismulu voiá cu tóte mijlócele a trage pre Romani la biseric'a roman'o-catolica,—profitandu de ocaziunea venirii Moguliloru Sciti in Ungari'a pe la anulu 1241 dupa Chr. s'au radica in Transilvani'a cu tóta cas'a sea, cu boierii sei, cu diregatori, cu femei, cu copii, cei mai multi ortodoxi si cáti-va saxoni latini, si trecendu Carpatii despre médiadí a intratu in Tiér'a-muntenésca si s'a opritu aprópe de sorgiintele riului Demboviti'a, intr'unu câmpu inchisu numitu in limb'a tieraniloru Câmpu—lungu si s'a asediatu acolo,

fiindca loculu acest'a sî mai nainte erá proprietatea sea, cá unulu, ce erá mai mare sî mai tare, decátu toti ceilalti domnitori ai pamentului dacicu. Altfelu intrarea lui pe loculu acest'a sî asiediarea sea aru fi fostu impedecata, fiindca in tíera pe atunci erau sî alti domnitori, cari de sî erau cu poteri mai inferióre, totusi s'aru fi potutu aliá, spre a oprí trecerea lui Radu preste Carpati. Dar asiediarea lui vedemu ca s'a facutu fâra versare de sânge sî cu linisce fâra neci o opunere sî greutate. Asiá dara siedindu mai multi ani in loculu acest'a, de fric'a Scitîloru, pânace ei s'au intorsu din Ungari'a, a radicatu sî curte séu palatu domnescu, sî biserica sub numele „Adormirea Nâscatórei de Domnedieu,” care esista sî pàna astadi. In acésta biserică se afla portretulu seu, infatîsiandu-lu cu diadema pe capu, cu vestminte cosute cu firu pàna la picióre, cu nasturi la peptu, cu bréu auritu, portandu pe deasupr'a unu vestmentu blanitu din launtru sî pe margini impregiuru cu blana négra, cu statulu inaltu, cu fatia smeada, cu barba, sî portandu in màna miniatur'a bisericeii.

Dupa plecarea Scitiloru din Ungari'a s'a intornatû sî regele Bel'a la resiedinti'a sea cea devastata. Atunci a plecatu sî Radu Voda in pârtille de josu ale Tierii-muntenesci, sî ocupandu tóte tînuturile au supusu sî pre stapanitorii plaiurilor, cari nu fura in stare a i se opune. Ear poporulu, care venise cu densulu, s'a respanditu in tóte pârtille din Carpati pàna in Dunare, sî din Oltu pàna in Siretu.

Dupa acést'a Radu si-puse tóta silinti'a, cá se in-frumsetieze sî se impopuleze o tíera atátu de frumósa, ale càrei laturi despre Dunare erau mai desierte; totodata, cu ajutoriulu boieriloru, ce venisera cu densulu, introduse buna-renduiala sî armonia in tóte ramurile. Apoi fundà orasielē: Pitesci, Argésiu, Tergovistea, Bucuresci s. a; asemenea a

radicatu din nou cetatea Giurgiu, carea decàtra Romàni se numiá Santu-Georgiu, sî stramutandu-si tronulu dela Campulungu la Argesiu, a facutu sî acolo curte sî biserica domnesca totu sub numele de Adormirea Nascatórei de Domnedieu, in care se afla pàna astadi in peristilu (pridvoru) sî statu'a lui de pétra, in sa sfaramata. Pe tempulu acest'a Banatulu Craiovei erá poplaturu sî bineconstituitu sub guvernulu domniloru pamentesci din famili'a Bassarabiloru. Banulu de atunci, vediendu asiediarea lui Radu-Voda in tóta intinderea Tierei-muntenesci, sî preferindu cá pre unu domnu asiá de tare se-lu aiba mai bine amicu sî aperiatoriu, decátu inamicu sî vecinu amenintiatoriu, a venitu impreuna cu boierii sei sî inchinandu-se lui Radu i s'a supusu de buna voia sî cu conditîuni, cá se-i fia supusu totdeun'a sî aliaturu, in sa autonomu, cá sî stramosii sei, in carmuirea celoru cincii judetie, fara se se amestece domnulu in nimic'a. Atuncia Radu-Voda l'a onoratu cu titlulu de presiedinte alu consiliului domnescu sî cu vérga de argintu; dupa acést'a banatulu Craiovei s'a socotitu cá locu supusu Tierei-muntenesci sî s'a numitu sî Romani'a-mica. Ear Domnulu a remasu domnindu tóta tíer'a impreuna cu cele cincii judetie ale Craiovei, dela Dunare pàna in Siretu, pastrandu sî domni'a sea cea d'antàiu din Transilvani'a, precum se vede din titlurile sele in càrtile sî chrisóvele de pe tempulu seu.

Asemene si Domnii urmatori lui prin mostenire multu tempu au stapanitu acestesi locuri.

Radu-Voda, aduöendu cu sine sî pre Episcopulu Fagarasiului, l'a facutu Archiepiscopu preste tóta Tíer'a-muntenésca sî a organisatu prin elu sî clerulu bisericescu.

Domnindu Radu-Voda 23 ani in pace sî in linisce, a infiintiatu multe orasie, cetàti, monastiri, biserici sî tãrguri. Candu erá pe aprópe se móra, a lasatu cuventu càtra Episcopi sî boieri, cá se proclame prin alegere de mostenitoriu.

pre unulu din fiii séu fratii lui, sî morindu s'a ingropatu in biserica facuta de elu la Argesiu,

Dupa Dionisiu Fotino.

24. Intemeierea principatului Moldavi'a prin Dragosiu.

(Pe la a. 1350 d. Chr.)

Cancelariulu lui Dragosiu, Hurulu, ne descrie intemeierea principatului Moldaviei cam in urmato-riulu modu.

Fiindu Români din Marmati'a si Ungari'a impartiti in multe parti, Ungurii le faceau multe asu-primi, si asiá Dragosiu, fiulu lui Bogdanu, Domnulu Muresiului, impreuna cu frate-séu Balitia, nepoti ai imperatului Ioanu Alexiu, trecura muntii cu 4352 mosneni si bravi de óste si cu tóte familiile lor, si in diu'a de Rosalie ajunsera la locul, care si acum se numesce „Câmpii lui Dragosiu“ si acolo remasera locuindu in corturi pâna tómn'a. Atunci socrulu lui Dragosiu, Bolduru, Judele celu mare de Barladu, dete scire la toti betrânii si mosnenii si diregatorii, se se stringa in mijloculu tiei la Iasi, si aici se consultara, ca se primésca pre Dragosiu in tíera ori nu? Si se invoira, se lu primésca im- preuna cu toti cei veniti cá pre nisce frati, si se le dea mosti, cá se se póta adaposti aici intre fratii lor. Ba la anulu, candu se adunara la Iasi dire- gatorii si betrânii, alesera pre Dragosiu Consule, pre frate-séu Parcalabu la Neamtulu, ear pre fiu-séu

Stefanu Capitanu la Oituzu. Asemenea se alesera la diregatorii multi altii, cari venisera cu Dragosiu.

Insa regele Ungariei, aprinsu de mania pentru acést'a, se scolà cu resbelu asupr'a Moldoveniloru, priimindu ajutoriu si dela imperatulu din Vienn'a si dela Poloni, si intrà in tiéra cu potere mare, fàra de a declarà mai antàiu resbelu. Atunci Moldovenii cursera cá fulgerulu din tóte pàrtile asupr'a loru: diregatorii cu legiunile si cetele loru, mosnenii si betràni cu curtenii, satenii armati cu lãnci, topóre s. a; ba si cocónele si satenele tóte inarmate cu ce le veni la màna, si cá ferele selbatice se aruncara preste ei si i batura, încàtu in 13 zile nu i lasara se resuflè, panacandu parte i ucisera, parte i scósera din tiéra. Dar si pe partea Moldoveniloru se facuse multa mórte: 7134 se aflara morti, ear plaguiti si mai multi, intre cesti din urma si Dragosiu si cumnatu-seu Bolduru, ducele campestru, si Golài judele si Sierbu Capitanu-mare. Dintre mosnenii betràni morisera 172, ear dintre mosnenii-mari— „Copii-vechi“—5, si adeca: Pilatu Ciaurulu, Comanu Beng'a, Isaacu Bolduru, Titu Arbore si Avraamu Balic'a; asemenea morisera Marele-Capitanu Beng'a, Vorniculu Negrila si Parcalabulu Boulu, si Capitanii 92.

Nu multu dupa aceea iar irupsera Ungurii cu Tatari, Cazaci si Rusi in tiéra, facendu „mare glogotéla si invaluire“. Atunci iara toti Moldovenii, pàna la unulu: barbati, muieri, coconi (juni) apu-

cară armele, și vedindu țier'a innecată de atâtea limbi, se aruncară că orbi asupra lor și se bătura din ajunulu San-Pietrului până la Sânta-Mari'a mare, și în fine i invinseră și-i scóseră din țiera. În aceste bătăi perisera mosneni 990, ear locuitori de sate 1392.

Dupa acést'a se adunara Episcopii cu Preotii și cu betránii și diregatorii laolalta, că dupa datin'a vechea se aléga diregatori și se remunereze precei-ce cu dreptate și omenia și-portasera oficiele până aci. Pre unii că acei-a, și mai cu séma pre cei-ce apearandu patri'a remasera plaguiti (raniti), i decorara eu toge frumoșe albe și cu cununi de stejariu, i portara trei dîle în care de triumfu, și preconii vesteau înaintea lor, ca asiá remunera patri'a pre cei-ce au servitu ei cu bravura, zelu și credintia. În fine se consultara Episcopii și preotii și toti betránii, se radice unu domnu preste tóte scaunele și preste tótr' óstea. Și radicara Domnu pre Dragosiu, carele în dóue date portase consulatulu cu barbatia, și-i detera în mână sceptru, și legiuira, ca spre distinctiune de toti se pórté la caciula péna alba decorată cu capu de bou (marc'a tieriei) și cu petri-scumpe, și fiindu elu de vitia imperatésca și dreptu Român, domni'a se remàna în famili'a lui. Totu atunci se alesera doispreiece dintre „Copiii-vechi“, cei mai betránii, că se fia consiliari în pretoriulu celu mare alu Domnului. Mai departe se legiuí, că déca s'aru stinge

famili'a lui Dragosiu, atunci din Copiii-vechi se se aléga altu domnu, fiindu de fatia toti betránii si mosnenii si diregatorii. Totu acolo se decise, cá sierbii (sclavii) pentru vendierea tierii si intielegerea cu inamiculu se fia destierati (esilati) preste Dunare.

Ear Dragosiu, dupace tinù domni'a,, cá unu parinte fiacáru-i-a“ ani patru, luni siepte si dile trei, reposá in etate de 87 ani, si-i urmá in domnia fiu-seu Stefanu Voda.

25. Proba de limb'a vechia romána.

Cá o mica proba despre limb'a nóstra romána pe la anulu 1490, adeca acusi 400 ani, facemu se urmeze incheierea croniceii lui Hurulu, precum se afla aceea tradusa de Petru Clanáu la a. 1495 si esplicata in limb'a de astadi prin Georgiu Seulescu.

Limb'a vechia.

Istu isvodu in cea véra, candu Arbure Hatmanu si Bolduru Vornicu si Dragosiu Vornicu si Costea Paharnicu, daca resbimu si fugari pe Leasi in vincél'a, ce avumu la codru Hosminului, intrá in tier'a loru si tóta Podoli'a pradá si jarisci, aflá-lu scriptu pe latinia, limb'a nóstra cea betràna, de Huru cealu mare cantielaru lui Dragosiu Voda, la curtea unui mare boe-aru liasiescu Visinovschi de'n Liovu, si apucá-lu Dragosiu Vornicu, care chiindu tatarescu Sultanu, nu-lu potù pricepe, ce aru chi, si chi-

Limb'a de astadi.

Estu originalu in cea véra, candu Arbure Hatmanulu si Boldoru Vorniculu si Dragosiu Vorniculu si Costea Pacharniculu, déca invinseramu si fugariramu pre Lesi (Poloni) in invingerea, ce avuramu la codrulu Hosminului si intraramu in tier'a loru, si tóta Podoli'a o pradaramu, lu aflá scrisu pe latinia, limb'a nóstra cea vechia, de Hurulu, marele cancelaru alu lui Dragosiu Voda, la curtea unui boieru mare lesiescu, Visinovschi din Leina, si-lu apucá Dragosiu Vorniculu, carele, fiindu Sultanu tata-

indu cu mine neamotenia de pe fetu-seu Dumitrascu ginere-meu, deate-lu mie, sî cum lu vediui postîi a-lu scriptî pe moldovenia si lui scriatula ist'a, care scosu-l'amu a tocmá di pe cealu isvodu scriptu de Huru betránulu, Dumnediáu pomînésca-lu, ca ni lasara scire de betrânele datinia moştei nóstre, sî chiindu in resuflu acumú sî in pace de tóte pãrti, scosul'amu di pe latinia sî scriptu-l'amu cu mán'a mea in târgu in Vasluiu, veanitu chiindu cu Mari'a S'a Domnulu nostru Stefanu Voda cealu Mare in anu 7003 (1495) lun'a April 13, sî spre creadiare amu iscal. sî amu pusu sî peceatea mea.

rescu, nu lu potú pricepe, ce aru fi, sî fiindu cu mine rudenia de pe fiulu seu Dumitrascu ginere-meu, mi-lu dete mie, sî eu, cum lu vediui, amu postitu a lu prescrie pe moldovenia (romania), sî me postî sî cuscru Dragosiu, a-i scrie sî lui copi'a ast'a, care o amu scosu intocmai de pe celu originalu scrisu de Hurulu betránulu (Domnedieu pomenésca-lu, ca ne lasà scire de datinele vechi ale patriei nóstre!), sî fiindu in resuflu acum sî in pace de tóte pãrtile, scosul'amu de pe latinia sî scrişul'amu cu mán'a mea in târgu in Vasluiu, venitu fiindu cu Mari'a Sea Domnulu nostru Stefanu Vodu celu Mare, in anulu 7003 (1495), lun'a Aprile 13, sî spre crediare amu subscrisu sî amu pusu sî sigilulu meu.

26. Tatarulu.

(Cântecu vechiu.)

Mei Tatare, tine-ti calulu,

Mei Tatare, stringe-i frêulu,

Mei Tatare, lasa malulu,

Nu cercá a trece riulu.

Ca pe crucea sàntei lege!

De voi doi preste hotare,

Nimicu, dieu! nu s'a alege,

Mei Tatare, mei Tatarc!

Mei Tatare, dá-ne pace,

Mei Tatare, stâi, nu trece,
 Mei Tatare, nu me face
 Se-ti farâmu capulu in diece;
 Ca de susu de pe movila
 De-oiu svarlí ghióg'a cea mare,
 Dieu, ti-oiu plânge chiaru de mila,
 Mei Tatare, mei Tatare!

Mei Tatare, und' ti-e pal'a?
 Mei Tatare, und' ti-è calulu?
 Mei Tatare, und' ti-e fal'a?
 Nu spusei, se nu treci malulu?
 Nu scieai tu, mei vecine,
 Ce-i Românu lu in turbare?
 Corbii musc' acum dintine
 Mei Tatare, mei Tatare!

BCU Cluj / Central University of Bucharest, Vas. Alexandri.

27. Cum s'au pusu Moldavi'a si Romani'a sub protectiunea Turciloru.

Pe la anulu 1360 intrasera Turcii in Europ'a, si de-si Constantinopolea inca nu o putusera luá, totusi Adrianopolea, a dóu'a cetate a imperiului grecescu, impreuna cu totu tinutulu pâna la Balcanu cadiuse in mânilor lor. Atunci Mircea, Principele Romaniei, vediendu tiér'a sea de tóte pârtile amenin-tiata de inimizii, si precunoscendu, ca nu va poté sus-tiné independinti'a ei, s'a hotaritu a o inchiná la Turci. Acést'a o facù la a. 1383, obligandu-se, a dá Sul-tanului câte 3000 „bani rosii“ (galbini) pe anu, pentru care tributulu Sultanulu se protéga si se apere

tiér'a, nepermitiendu-si vreunu amestecu in afacerile ei dinlauntru. Turcii in sa nu-si tinura promisiunea, ci preste putfnu tempu au sporitu tributulu, cerendu câte 10 mii galbini pe fiacare anu, si câte einci sute de baiati, pentru de a-i insirá la tempulu seu in armat'a loru. Acést'a nepotendu-o suferí Mircea Voda, dupa doi ani a stricatu tocmél'a. Dar preste trei ani, la 1386, a venitu insusi Sultanulu cu resbelu asupr'a lui Mircea Voda, si lovindu-se la Rovin'a judetiulu Ialomitiei, Sultanulu nu numai cà o fostu invinsu, dar apoi a fostu si gonitu pàna la otarele Adrianopolei.

Dupa acést'a tiér'a a remasu iarasi libera in cursu de 77 ani pàna la tempulu lui Loiotu Voda celu Mare, numitu Bessaraba. In cursulu acestoru 77 ani, Turcii n' au incetatu a navalí meru in tiéra, silindu-se a supune pre Domnu se dea cele cerute de Mohamedu II, in catatimea aretata mai susu. Domnulu a respunsu, cà se indupleca a dá cele 10,000 galbeni, ear nu se va supune nicicandu a dá baiati si a merge se i se inchine, precumu i scieau. Atunci imblandindu-se Turcii, au tramisu soli, se cèra tributulu, ear celelalte se remàna incurcate. In data ce acesti tramisi au spusu Domnului ordinulu loru, Domnulu i-a omoritu pre amendoi, si trecendu preste Dunare cu putere mare, a jefuitu totu ce a gasitu in cale, a prinsu o multime de robi, între cari erau si multi nobili, si aducendu-i in

tiéra, pre cei mai multi i-a ucisu. Cu tóte acestea dupa caderea Constantinopolei Principele Vladu a trebuitu se innoiésca tractatulu.

Ear Moldov'a, carea prin tóte greutátile tempului, intre lupte necontenite, si-a pastratu independint'a sea pâna la a. 1513, atunci a trebuitu se se supuna sí ea protectoratului Portiei totu cam cu acelesi conditiuni cá sí Munteni'a.

Dupa Tunusli s. a.

28. Daniilu Sichastru.

Subt o ripa stérpa, pe unu riu in spume,

Unde unu sichastru a fugitu de lume.

Cu versarea serei unu strainu sosì:

—„Stefanu alu Moldovei vine a-ti vorbi!“

—„Stefanu alu Moldovei,—Daniilu ispune,—

Se ascepte-afara! Suntu in rogaciune.“

—„Bunule parinte! Suntu ranitu sî 'nvinsu;

Insasi a mea muma astadi m'a respinsu!

Vinu se-ti ceru povétia, déca nu-i mai bine,

Turciloru Moldov'a d'astadi se se 'nchine?“

Daniilu Sichastru Domnului a dîsu:

„Me insiél' audiulu ori eu amu unu visu?

Capulu, ce se pléca, palosiulu nu-lu taia;

Dar cu umilintia lantiu-lu incováia.

Ce e óre traiulu, déca e robitu?

Serbatóre, 'n care nimeni n'a zimbitu?

Viéti'a sî robi'a nu potu stá 'mpreuna,

Nu e totu d'odata pace sî furtuna.

Iugu-aduce mórte; tempulu lui barbaru

E'nceptulu mortiei, lungu, cumplitu, amaru.

Dómne! Tu ai dreptulu a schimbá 'n mormenturi

Pentru neatarnare ómeni sî pamenturi;

Dar nu ai p'acel'a cá se-i umilesci!
 Poti cá se i sfarami, dar nu se-i robesci!
 Déca mán'a-ti slaba sceptruluti-o apésa,
 Altui-a mai harnicu loculu teu lu lasa!
 Càci mai bine este supusu laudatu,
 Decátu cu rusíne Domnu sí atarnatu!"
 Dup' áceste vorbe Stefanu stringe-ostire,
 Sí 'nvingendu pagánii, 'naltia-o monastire.

Dim. Balintineanu.

29. Batai'a de pe Càmputu-pànei la anul 1479.

De pe tempulu indelungatei domniri a regelui Ungariei Mathi'a'Corvinulu vine a se însemná o batalia memorabile cu Turcii, alu càrei teatru fu Transilvani'a, si la carea si Románii luara parte însemnata, si inca cu gloria.

Adeca la anul 1479 cu începutulu lunei lui Octobré Ali-Begu in fruntea a 60,000 ómeni intrà in Transilvani'a. Stefanu Báthori, vediendu poterea precumpanitóre a Turciloru, cu puțin'a armata, ce aveá sub dispunerea sea, nu se simtí destulu de tare, spre a le poté contrastá. Asiádara se vediù constrinsu a se retrage. Insa tramise numai decátu însciintiare la regele sí la Pavelu Chinezu, sotinlu seu de arme sí Comitele Temesianu, sí dispuse rescolare in tóta tíer'a. Turcii se reversara preste tíer'a jumetate sí-si stemperara in abundántia setea nesatfósa de sânge.

Báthori, vediendu patri'a sea in cea mai deplorable stare, si-dispune armat'a sea pe siesulu oclu

intinsu între Orascia și Săbesiu, numitu „Câmpulu pânei“ și aici accepta sosirea eroului Pavelu Chinezu din Banatu. Insa nu trece multu tempu, și famulu sateloru, ce se aprinsera din partea Turciloru, dede de scire, ca Turcii, stemperandu-si și saturandu-si post'a de prada și sânge, voru a se reintorče acasa. Din partea Vintiului de josu se și aretă avant-gard'a turcésca. Báthori, vediendu acést'a, conchiamà la consvatuire pre subcomandantii sei. Tinendu consiliu belicu, decidu, că se se opuna inamicului, déca acel'a va trece pe acolo, pe unde erà statiuonata armat'a transilvana, adeca pe Câmpulu-pânei; insa déca inimiculu si-va luá calea cãtra Sabiuu, atunci se lu per-secuteze dinapoi.

Cluj / Central University Library Cluj

Dar Ali-Begu, incredintiatu norocului seu, inca nu se arata mai putínu curagiosu; tiér'a cea devastata nu voiesce a o desiértá, fàra de a încercá vreo lupta. Deci in 20 Octobre ambele armate inimice si-iau positiuone de batali'a. Turcii se pusera între Vinerea și Jelmaru, pradéza, și pre cei prinsi lasandu-i in Balomiru, se prepara la lupta.

Cu diuorulu dîlei in 21 Octobre, Báthori, spre a intempiná ataculu Turciloru, si-despune și elu armat'a in síru de batali'a. Pe arip'a drépta, la pól'a dealuriloru dela Romosu, se asiédia Secuii sub Comitele loru Antoniu Kendi; la spatele loru vinu banderiele comitateloru; pe arip'a stánnga din partea riului, ce curge cãtra Jibetu, se asiédia Sasii sub comitele

loru Georgiu Cincasiu (Hecht) si lângă densii se asiédia Romàni. In mijloculu acestor-a si-ia positune voivodulu Stefanu Báthori cu cavalerimea si banderulu episcopiei catolice. In acésta positune dar se aflá óstea transilvana, pecandu Ali-Begu dede semanalulu bataliei. Dejá se incinge lupt'a cea mai gigantesca, lupta pe mórte si viétia, in carea ómenii cadu unii preste altii cá frundiele arboriloru in tempulu de tómnă. Ali-Begu încérca atacari preste atacuri, panacandu in urma i succede a desface si a aduce in confusiune arip'a stânga, in carea se postara Sasi la poft'a sea inaintea Romàniloru ; 2000 Sasi, sarindu in Muresiu, parte se innéca acolo. Arip'a drépta, unde erau pusi Secuii, inca erá pe aici se se desface, pecandu Báthori in desperatiunea sea cu cavalerii sei se mestecà si elu in lupta. Se incepe o lupta de sabii ingrozitóre; calulu lui Báthori se vulneréza, insa suindu-se pe altu calu elu imparte si mai incolo mórtea intre Turci, pecandu de alta parte eroii crestini inca cadu in multime innotandu in sânge. In urma cade si acestu calu alu lui Báthori, si elu insusi inca capetandu siese plesure, se asterne între miile celoru morti, si asiá armat'a transilvana, carea innotá in sânge, remâne fàra comandante.

Pecandu armat'a transilvana se aflá in acésta stare critica si amenintiatóre cu nimicire totale, pe atunci sosesse si Romànu **P a v e l u C h i n e z u**

cá unu altu Ercule din tempulu seu, si vediendu cu ochii sei macelulu celu cruntu si audíndu de caderea beliducelui, dà ordine armatei sele, cá se incerce asaltu asupr'a Turciloru, si incuragiandu pre soldatii sei merge elu in fruntea loru; cautandu pre Báthori, lu afla si lu pune iarasi pe calu. Acum se incinge o lupta nóua; Ali-Begu inca se lupta cu tóta furi'a; 80,000 ómeni cu furia de tigri se incaiara in lupta unii cu altii.

Pe murgitulul serei cãmpulu de lupta erá acoperitu cu cadavre: 30,000 Turci, intre acesti-a si Scander-Begulu si Iss'a-Begulu, si 8000 Ardeleni zaceau morti. Ali-Begu scapà cu vestmintele schimbate. Transilvanii ocupandu acum castrele pagàniloru, se ospetara intindiendu-si mès'a preste cadavrele inamiciloru; ei cantara si saltara de bucuri'a invingerei stralucite, ce au castigatu. Pavelu Chinezu inca saltà de bucuria: elu jocà cu cadavrulu unui Turcu in dinti, tinendu altu cadavru pe umeru si alu treilea subsuóra.

I. V. Russu.

30. Batai'a dela Mohaciu.

Intrigele, prepotinti'a si aroganti'a aristocratiei de un'a parte, de alta parte jugulu celu de feru aruncatu in grumazii bietiloru tierani, fura causele principali ale dileloru nefericite si ale suferintieloru, ce urmara preste Ungari'a si printr'ens'a si preste Transilvani'a. Acelea contribuira la caderea Ungariei mai multu, decâtu lupt'a nefericita de câte-va óre dela M o h a c i u.

Pe cându dara se afiá Ungari'a in atare stare deplorabile, eata inca in 1524 incepura a veni din tóte pãrțile sciri, ca Torcii se inarméza cumplitu. Regele Ungariei Ludovicu II., petrunsu de ingrijare, si-chiamà diet'a, cá cu contielegerea staturiloru tierei se iee de tempuriu mesurile de aperare cele de lipsa. Dupa-ce acel'a descrise cu colori vii pericolulu amenintatoriu, se dechiarà solenu, ca elu insusi se va pune in fruntea óstei si-si va sacrificá toti tesaurii pentu mantuirea patriei. Magnatii inimati de esemplulu plinu de resemnatiune alu regelui seu, se dechiarã si ei intru unu cugetu, cum-ca suntu determinati in totu momentulu a-si sacrificá sãngele si averea pentu patria. Cetatea Toln'a se defipse cá locu de concentrare a banderieloru. Boemi'a, Moravi'a si Archiducele Ferdinandu inca promiserã ajutoriu incontr'a Turciloru. Clerulu, staturile si ordurile tierei, cetãtile si toti locuitorii rivalisau in promptitudinea de a aduce sacrificie pe altarulu patriei sele. Asiá in scurtu tempu se adunã suma enorme spre scopulu mantuirei patriei. Insa cu tóte astea macar ca acum virtutile patriotice ocupara locul avaritiei, orbirei si alu desbinãriloru domnitóre mai inainte: totusi tóte aceste sucurse fura numai mantela dupa plóia. Càci inamiculu in numeru insemnatu si bine armatu inaintase pãna la fruntariile tierei, si ajutoriulu promisulu din Germani'a inca se intardiã. Asiá Solimanu fãra de nici

o opunere impresură Petrovaradinulu, și ocupându-lu cu asaltu, ucise pre totii presidiarii, cari se aflau intr'ensulu, până la celu din urma. Acésta perdere latii frica mare in tiéra, și zelulu nobilimei începù a se reci.

Atunci Regele cu Archiepiscopulu din Strigoniu și cu Palatinulu tiei purcese cătra Toln'a in frunte la 3000 osteni. Batyáni și Frangepane inca se inarmau cu mare focu, Zapoli'a si-puse pe picioru de batalia la 40,000 soldati. Regele in mersulu seu inaintà până la Mohaciu, acolo erà și Tomori cu despartimentulu seu de armata.

Lasitatea, neingrijarea și avariti'a, urmate de unu zelu nematuru și neprecugetatu adusera perire tiei in aceste momente critice. Regele voiá se mai amâne ataculu, panacandu voru sosi tóte ostile auxiliare, fiindca nu-i veniá la socotéla, se începá ataculu cu poteri atâtu de neproportionate fatia cu masele cele mari ale Turciloru și prin aceea a se espune periciunei pre sine și tiér'a sea; insa óstea lui Tomori, pe lângá tóte representatiunile acestui-acá se se ferésca de a espune patri'a in periculu, stá mortisiiu pentru inceperea luptei inainte de a sosi ostile auxiliare, cari se acceptau. Asiá se începù acea lupta neprecugetata și fatala, care aduse nefericire aduncu simtita asupr'a Ungariei. Regele incontr'a vointiei se trebui a pasi pe terenulu de lupta numai cu 26000, pecându inimiculu numerá

la 300,000. Se începù lupt'a fatala și cerbicósa de ambe părțile. Fortun'a dintru începutu suride armelor creștine; cavalerii inimiți, fiindu strimțoriti, o luara la fuga și adusera în confușiune pre Ianiceri, cari se grabiau a le veni într'ajutoriu. Creștinii, însufletiti de bucuri'a invingerei, se aruncara cu curagiu de leu în mijloculu sîrurilor inimițe. Insa tocmai pe cîndu se radicara strigate entusiastice din partea creștinilor despre victoria, fortun'a însielatóre se schimbá, și veni trist'a faima, ca creștinii suntu impresurati, și inimiculu i ataca dela spate. Acum se re'nnoiesce lupt'a ucidiatóre; vaporulu de pulbere întuneca sórele. Se fecera ucideri și de o parte și de alt'a fara misericordia. Unguriloru le lipseá óstea de reserva, pecandu inimiciu loru si-intregiau numai decátu sîrurile rarite și obosite prin osti nóue. Asiá creștinii remasera invinsi. 10,000 calári și 12,000 pedestri, o parte mare din flórea nobilimei, cãti-va Episcopi și Archiepiscopulu din Strigoniu perira în acésta lupta neproportunata. Castrele întregi, tóta artileri'a și tóte semnele de batalia cadiura în mánile neamicului.

Regele, despartitu de ai sei, o luá la fuga, și fiindu o tempesta îngrozitóre, în întunereculu nopției retaci în nescari morastine, și cîndu voi se tréca preste unu riu cadiù calulu preste densulu și lu nadusi; abiá apoi dupa dóue luni se aflá cadavrulu lui și se immormentá de sott'a sea regin'a. Inimiculu,

cá neumanu, ce erá, nici ca lasà se se ingrópe crestinií cadiuti in lupta; de aceea cadavrele lorú remasera préda cánilorú sí paserilorú rapitóre, panacandu veduv'a Palatinulú Pereniu, o femeia de pietate rara, fece dispositiune, cá se se immormenteze cadavrele eroilorú cadiuti pentru credintiá, tronú sí patria.

Cu batali'a dela Mohaciu apuse in dependinti'a Ungariei. Ea devení acum merulu de cértá intre Germani sí Turci. Din asta cauza Ungari'a se facú in cursu mai bine de 170 ani teatrulu celorú mai cumplite versári de sánge sí depradatiuni.

I. V. Russu.

31. Ocuparea Constantinopolei prin Turci.

(La a. 1453 d. Chr.)

Pe la mijloculu vécului XIV. navalira Turcii in Europ'a, dupace ocupasera mai tóta Asi'a mica. Imperati'a grecésca inca de pe atunci asiá erá de debile, încátu fórté putínu li se potú opune; ear pórele apusene, parte in resbele unele cu altele, parte nepasátóre la pericolulu celu mare, ce amenintiá prin venirea Turcilorú tóta Europ'a, nu dedura resaritenilorú ajutoriu de ajunsu incontr'a lorú. Sultanulu Muradu ocupà Adrianopolea sí-si intemeià scaunulu acolo; ear urmatorii lui devenira din ce in ce mai poterici, asiá încátu imperati'a grecésca, carea in cele din urma cuprindeá numai cetatea Constantinopolea sí câte-va miluri din impregiurime, trebuíá se le dea tributú anuale. Mohamedu II in sa nu se multiemi

niçi cu acést'a, ci si-propuse a luá pentru ori ce pretiu Constantinopolea si a o face capitale imperatiei sele, carea cuprindeá dejá mai tóta peninsul'a balcanica dela Helespontu pâna la Dunare. Imperatul grecescu de atunci, Constantinu XI, cáruia Mohamedu i anunciá resbelulu prin aceea, ca la solii lui le taiá capetele, vediendu imperiulu seu in periculu, cerù ajutoriu dela apusu; insa numai Venetianii si Genovesii se induplecara a i tramite câte-va mii de armati intru ajutoriu. Óstea Greciloru preste totu d'abiá numerá vreo 10,000 soldati, pecandu Mohamedu venise cu 250,000 ómeni si 400 nái. Incependu in primavér'a anului 1453 obsediarea cetátiei, o strinse in cercuri totu mai anguste pe apa si pe uscatu, panacandu in fine, dupa unu obsediú de 50 zile, in 29 Maiu cadíu in mánile lui. Imperatul Contantinu cu mic'a sea ostire se gatise la inceperea obsediului de lupt'a cea mai desperata pe mórte si viétia si in séra premergátore cu tóta óstea se impartasíse cu ss. Taine. Admirabile a fostu curagiulu crestiniloru, cari scieau cu totii, ca lupt'a acést'a este o lupta pentru tron, patria, viétia, credintia si totu, ce are omulu mai inaltu si mai sántu in lume. Zidurile, cari Turcii preste di le surpau cu tunurile loru cele colossali, crestini preste nópte le rezideau; turnurile si alte masine ale Turciloru le aprindeau, ear marea o închisesera cu lantiuri, asiá încátu Turciloru la inceputu nu le erá cu potintia

a se apropiá cu náile de cetate. In fine in 29 Maiu successe la 50 Turci a se urcá preste ziduri in cetate, si acumu se incepù macelulu celu infricosiatu prin strate. Imperatulu Constantinu, carele in totu restempulu obsediului se luptase in fruntea armatei, vediendu caderea cetátiei si a imperiului seu, se aruncà cu sabi'a in màna in imbulzél'a cea mai mare a luptei si cadìu eroicesce.

Putîni crestini au scapatu cu viéti'a din acésta lupta infricosiata; ear cari si-au potutu salvá viéti'a, au fugitu mai cu séma la Itali'a.

Turcii ucisera si pradara 3 díle necurmatu, dupacum le promisese Mohamedu pe tempulu obsediului. Apoi intrà Sultanulu calare in cetate, merse deadreptulu la biseric'a cea marétia si renumita a S. Sofii, carea preste o miia de ani fusese sanctuariulu celu mai scumpu alu capitalei si alu imperatiei, intrà calare intr'ens'a si cu vârfulu sabiei restornà de pe altariu crucea Domnului. Dupa aceea se apucà a organisá imperiulu seu, uciendu mai nainte pre toti membrii familiei imperatesci grecesci, pre cari i potuse aflá.

Astfelu cadìu Constantinopolea si se risipi imperiulu romanu resariteanu; si cetatea, carea de pe la anulu 333 fusese teatrulu evenimintelorulu celorulu mai insemnate, chei'a intre Europ'a si Asi'a, „mam'a lumii“—dupacum o numiau Turcii—deveni capitalea Sultanilorulu turcesci, ceea ce este inca si in díu'a de astadi.

32. Descoperirea Americii.

Negotiulu Europeaniloru cu tierile Asiiei, si mai cu séma cu Indi'a cea multu avuta, este fórte vechiu. Acel'a pâna in secululu XV. lu portau Portugisii si Spaniolii, dar si mai multu Venetienii si Genovesii, prin mijlocirea Arabiloru cu caravanele loru, parte pe uscatu, parte pe mare. De pe la a. 1418 insa Portugisii si Spaniolii incepura a cautá unu drumu pe apa câtra Indi'a, si aflandu un'a dupa alt'a insulele Porto-Santo, Madeir'a, Azorele, in fine cutezatoriulu Bartolomeiu Diaz descoperi la anulu 1486 vârfulu de média-dí alu Africeii, care de bucuria din „Capulu-furtonosu“ lu prenumi „Capulu bunei sperantie.“ La anulu 1498 pe urma Vasco de Gam'a in adeveru fu norocosu a ajunge tient'a dorita, navigandu dela Capulu bunei sperantie spre mn. impregiurulu Africeii si dandu in fine in portulu Calicutu in Indi'a. Astfelu dar Portugisii prin capacitatea, curagiulu si staruinti'a loru descoperisera o cale pe mare dela Portugali'a impregiurulu Africeii la Indi'a, si prin acést'a deschisesera unu drumu nou, pe care cursera de aci 'ncolo averi colossali in tiér'a loru.

Incercările acestea, cari prin patriotismulu, curagiulu si intielepciunea mai cu seama ale lui Albuquerque castigasera Portugisiloru porturi minunate in Indi'a, incuragiara si pre altii la asemenea intreprinderi. Unulu dintre acesti intreprindiatori, ba unulu

dintre cei mai întreprindători și mai geniali bărbați, de cari spune Istori'a, a fostu **Christoforu Columbu**. Acest'a, nascutu in Genov'a, prin studii îndelungate ajunsese a se convinge, ca trebuie se fia spre Indi'a și altu drumu, și adeca spre apusu dela Portugali'a. Combinațiunea acést'a, basata pe rotundimea pământului, erá cu totul temeinică; cu tóte acestea Genovesii, Portugisii și Englesii, dela cari cerú ajutoriu pentru realizarea ideei sele, i luara cererea in batere de jocu. Deci castigandu dupa multe ostenele dela regin'a Isabell'a din Spani'a trei năi spre cercare, esí in 3 Augustu 1492 din portulu Palos in Spani'a, dandu necurmatu spre apusu. Trecendu pe lângá insulele canarice și asceptandu din di in di se deá de uscatu, marinarii in fine se umplura de spaima și desperatiune, căci trecusera acum dóue luni și ei inca nu aflasera nici umbra de pământulu promis de Columbu.

Candu desperatiunea lorú ajunsese la culme, și Columbu erá in pericolu de a fi ucisu de in-sisi ómenii sei, eata in dimini'ti'a de 12 Octobru 1492 marinariulu de pe catargu zaresce la marginea orizontelui pământu uscatu. Toti insufletiescu de nou, cadu in genunchi, vérsa lacrimi de bucuria, multiescu lui Domnedieu și-si ceru iertare dela Columbu. Pământulu, ce-lu zarisera, erá insul'a Guanahani, carea in sa Columbu de bucuria o numí pe numele lui Christosu San-Salvador, adeca Sântulu **Mantuatoriu**.

Insul'a erá unu pamentu fromosu si roditoriu; locuitorii ei erau selbatici de colórea aramei, umblau goli, si vediendu pre strainii acesti-a albi alergau cu glótele la ei si le aduceau auru pentru cercei de sticla, clopotiele si alte jocuri. Columbu sarindu pe uscatu ocupá pamentulu in numele regelui Spaniei. Dupa aceea descoperi si insulele mai mari Cub'a si Hayti (Hispaniol'a séu San-Domingo). Deci lasandu o colonia pe Hayti, Columbu se reintórse la Europ'a, carea acum uimita de mirare antái'a data audi scirea, ca dincolo de Oceanulu atlanticu mai este pamentu cu ómeni asemenea Europeaniloru. Pamentulu cestu nou Europeanii din eróre lu numira Indi'a apuséna, si numirea acést'a i remase parte pâna in diu'a de astadi. Dupa calatori'a acést'a, ce face epoca in Istori'a omenimei, Columbu mai descoperi in alte trei calatorii, ce intreprinse, mai multe alte insule si in fine capulu de mn. alu unui pamentu mare. Pamentulu descoperitu insa, precum adeseori se intempla in lume, nu pórtá, dupa cum s'aru cuveni, numele lui Columbu, ci alu lui Amerigo Vespucci din Florenti'a, care l'a deserisu Europeaniloru antái'a data, si dupa care pamentulu descoperitu—a patr'a parte de pamentu, cáci pâna aci erau cunoscute numai Europ'a, Asi'a si Afric'a—se numesce Americ'a. Ear pamentulu celu mare, ce-lu descoperise Columbu, erá Americ'a de média-dí. Sórtea lui Columbu insa si afara de acést'a fu cea mai trista. Coloniile remase la Hayti.

se desbinasera între sine și prin maltratarea locuitorilor iritaseră pe acești-a asupra lor. Columbu voi se pedepsiască pe cei vinovați, dar acești-a la calumniara și parira la curtea regéscă din Spania, unde Columbu că strainu mai de multu încă începuse a fi invidiatu și urgisitu. Regele Ferdinandu trimise unu comissariu spre cercetare, și acest'a destituî pre Columbu din demnitatea de Vice-rege, ce i se deduse, lu puse în lanțuri și astfelu lu escortă la Europ'a. Tóta lumea se indignă de acestu tractamentu miserabile. Acolo, ce e dreptu, se eliberă; dar' după-ce o nouă expedițiune a lui în urmă furtunelor și a revoltei colonistilor din Hayti reesi reu, Columbu fu despoiatu de tôte demnitățile seale și morî amaritu la 1506 în anulul 59. alu vieții seale. Corpulu lui fu dusu mai târziu la Cub'a; ear lanțulu, cu care fusese adusu la Europ'a, fiulu seu amesuratul dorinței lui lu pose lângă el în mormentu.

După Columbu alți navigatori curagiosi continuara descoperirile începute de elu. Balbo'a trecu preste strimțoarea dela Panam'a, ce léga Americ'a de mn. cu cea de md., și ajunse în Marea-liniscita, ear Magelhaens, încungiurandu Americ'a de md. pe drumulu, ce pórta până astadi numele lui, dedu în Oceanulu mare și ajunse la Indi'a, țient'a aspirațiilor lui Columbu. **Magelhaens** dar fu celu d'antăiu, care încungiură tóta partea pământului cea necunoscută până atunci. Mai târziu eroul Cortez cu

câte-va sute de soldati ocupà imperiulu celu mare alu Mexicului, alti Spanioli facura alte descoperiri si cuceriri, si averea si puterea Spaniei incepù a cresce la unu gradu admirabile. Dorere inasa, ca Europeanii pre locuitorii indigeni ai Americii mai putinu i invetiara virtuti omenesci si crestinesci, decâtu importara si la ei naravurile loru cele stricate!

33. Inventarea artei tipariului.

Maiestri'a scrierei este fara 'ndoiela un'a din cele mai mari, mai trebuincioase si mai folositoare maiestrii din lume; pentru-ca prin mijlocirea ei omenii cei departati unii de altii prin timpuri si locuri se potu intelege intre sine, ca candu aru vorbi fatia 'n fatia unii cu altii. Dar panacandu cartile se immultiiau numai prin scriere, si scrierea inca era forte putinu cunoscuta, pana atunci si cartile erau de totu scumpe. Pentru aceea o carte in timpurile cele vechi era o raritate, si mai nici unu imperatu nu avea pe atunci atate carti, cate vedemu astadi prin casele omeniloru celoru invetiati. Deci fiindu cartile atatu de scumpe, omenii partea cea mai mare trebuiau se remana fara invetiatura, si timpurile acelea erau forte intunecate.

Acestu reu se delatura prin aflarea tipariului, adeca a maiestriei, de a face litere de metalu si a le tipari pe hartia de atate ori, de cate ori cere trebuinti'a. Prin ajutoriulu acestei maiestrii cartile se potu face cu

inlesnire insutita si immiita, si se potu vinde cu pretiuri neasemenatu mai mici, decâtu candu trebuiau sese scria cu mân'a.

Aflatoriulu maiestriei tipariului a fostu unu Germanu, anume **Ioanu Gutenberg** din Mogunti'a séu Mainz. Elu vediendu, cum se faceau tipare próste de lemnu pentru de a tipari cu ele càrti de jocu, icóne de sfinti si cu multu greu si carticele mici de rogaciune, la cari insa se tipariau numai table intregi, care nu se mai poteau descompune,—la a. 1440 veni la idea cea ferita, a face literele un'a câte un'a si asiá a tipari cu ajutoriulu acestoru litere mobili (miscacióse), cari, dupace se tiparia o fóia, iar se poteau risipi si intrebuintia pentru alta fóia. Insa neavendu elu avere si nepotendu-si procurá unelte de lipsa, descoperi secretulu seu, unui cetatienu avutu de acolo, anume Fust séu Faust, care i dete bani trebuinciosi. Deci incepù mai cu energiá lucrulu seu. Dar fiindca tipariulu de lemnu tiparia reu si se strica curendu, Gutenberg inventa litere de plumbu si cositoriu; si cu acestea numai decâtu merse mai bine; insa si acestea erau prea moi. Acum facu litere de feru; dar acelea erau prea dure si gauriau hartia. In sfarsitu se acompaniara Gutenberg si Fust inca cu unu tineru iscusitu, anume Schoiffer, si atá'a cercara acum toti trei, panacandu din mai multe metale amestecate nimerira nisce litere nici prea moi nici prea vertóse, ba aflara si o negrela mai buna, decâtu cea de funingine, ce o intrebuintiase Gutenberg.

pâna aci. In fine mai află Schoiffer maistri'a de a versá (topi) litere, si asiá inventiunea cea noua ajunse la atát'a perfectiune, încátu inventatorii se apucara a tipari carticele de rogaciune, care pentru eftinatatea lor se treceau fórte tare. Dupa aceea tiparira si cãrti mai mari, ba chiaru si Bibli'a. Insa precum se'ntempla uneori in lume, ca unulu sémena si altulu secera, asiá si aici. Fust, fiindu omu vicleanu si iubitoriu de avutia, voiá se eschida pre Gutenberg dela castigulu comunu; pentru aceea se 'nvrajbi cu elu, i ceru banii imprumutati, si nepotendu-i acest'a respunde, Fust i luá tóte masinele. Si asiá bietulu Gutenberg, inventatoriulu tipariului, mori in lipsa si seracia; ear Fust, luandu-si pre Schoiffer ginere, continuá tiparirea de cãrti cu mare castigu si se facu omu fórte avutu.

Cãrtille cele d'antãiu, cari firesece acum suntu fórte rare, erau atátu de scumpe, încátu d. e. pentru o Biblia se dedeau 100—200 floreni, si totasi se socoteá a fi fórte eftina. Cu incetulu apoi artea tipariului, cu tóte ca se tinea de totu secreta, se lati mai departe si se perfectuna totu mai multu, panacandu ajunse la inaltímea aceea, unde o vedemu astadi. Ea a contribuitu nespusu de multu la latirea cunoscintieloru si sciintieloru intre ómeni, si asiá Gutenberg a devenitu unu binefacatoriu alu omenimei intregi, si numele lui este demnu de pomenire eterna.

34. **Invetiaturile religioanelor ale lui Luther și Calvin.**

(Pe la a. 1520 d. Chr.)

În biserică apuseană se introduseră în decurgerea timpurilor mai multe datine, cari prin întrebuințarea uneori deveniau și abuzuri, și încă din veacul 14. începuseră bărbați invetiați a vorbi și a scrie asupra lor. Unul din acești bărbați fusese Ioann Wicleff, profesoare, la universitatea din Oxford în Anglteră, care pe la a. 1360 începuse a invetia lapedarea calugăriei, necinstirea sântilor s. a., ce credeă elu că nu se potrivește cu Sântă Scriptura. Pe la începutul secolului următoriu invetiată lui resari în Boemiă, unde profesoarele dela universitatea din Pragă Ioann Huss o desvoltă și mai departe, dar trebui se plătescă cu viața cutezarea sea, pentru că Sinodul dela Constantiă la a. 1414 luă condamnă la mărte prin focu, și sentința acestă o și esecută. Celu mai mare contrariu alu bisericei apusene însă a statu **Martinu Luther**, care, fiindu calugaru augustinianu și profesoare la universitatea din Wittenberg, din indulgențiele (hartii pentru iertarea pecatelor) emise de Papă Leone X și vendute cu nerusinare de Dominicanulu Tetzel, la a. 1517 și-luă ansă a scrie și a invetia în 95 puncte (tese) asupra bisericei apusene. Tesele acestea sborară cu mare rapejune preste toată Germaniă, și Luther a-

făcând multi urmatari, fiindcă abuzurile preoților și
 mai cu seamă ale clerului înalt, pe multi îi vate-
 maseră în simțimintele lor religioase. În Rom'ă
 invetiaturile lui Luther mai întâi nu produsera
 nici un efect, fiindcă se priveau de certe mici
 personalități; dar crescând focul nemulțumirii totu
 mai tare, Pap'ă lu cită la Rom'ă, spre a-și dá sea-
 m'ă. Insa Fridericu Intieptulu, Ducele Saxoniei,
 luă pe Luther sub protecțiunea sa și starui a se
 termină caus'ă acolo, unde se și începuse, adevă
 în Germani'ă. Deci fiindu tocmai pe atunci dieta im-
 periale la August'ă (Augsburg), Cardinalulu Caie-
 tanu că legatu papale cită pe Luther la sine și se
 încercă, a lu face se revocă invetiaturile se, in
 fără succes; căci Luther starui a i se dovedí re-
 tacirile se din S. Scriptura. După-ce nici alte in-
 cercări de a-lu abate dela întreprinderea lui nu
 avură rezultatulu doritu, Pap'ă în fine lu anatemisă,
 la care Luther respunse cu arderea în publicu a
 dreptului canonicu alu Bisericei apusene. Prin acé-
 st'ă Luther deduse semnalulu desbinării totali de
 către biseric'ă romano-catolică. Într'aceea la a. 1521
 se conchiamă diet'ă la Worms, și Luther se cită
 acolo, că înaintea Imperatului Carolu V. și a im-
 periului întregu se dee seamă de invetiaturile se,
 ceea-ce și făcù, spre mulțumirea deplină a parti-
 saniloru se, dar spre cea mai mare nemulțumire
 a scaunului papale. Deci fiindcă și Imperatulu lu

esilă, și asiá elu și bisericesce și politicesce erá espusu la grele pedepse, pentru aceea protectorele lui, Fridericu, lu rapì pe sub mâna prin cavaleri mascati și lu duse la fortarétî'a Wartburg lângá Eisenach, unde Luther cu multa ostenéla și cu ajutoriulu amicului seu Melanchthon s. a. traduse Bibli'a din limb'a evreésca și grecésca in cea germana. Dupa aceea recastigandu-si securitatea personale esi din tagm'a calugarésca și se casatori cu o fosta calugaritia Catarin'a de Bor'a. Apoi organisá pretotindeni, pe unde se priimiau principiile lui, comunitáti bisericesci dupa aceste invetiaturi reformatrice. Dupa necurmate certe și lupte între reformati și romano-catolici in fine detera acei-a la diel'a din August'a la a. 1530 marturisirea credintei lor, carea de-si nu se priimi de cátra majoritate, dar celu putínu nu se potù impedecá. Marturisirea acést'a se chiama „marturisirea séu confessiunea augustana“ și cuprinde credintî'a Luteraniloru (protestantiloru) pe scurtu.—Luther morì la a. 1546 la Eisleben, unde se și nascuse, lasandu Germani'a sfasiata in dóue partide, ce-si steteau dusmanesce fatia 'n fatia.

Mai totdeodata cu reformatiunea lui Luther in Germani'a se facuse și reformatiunea lui **Ulricu Zwingli**, și apoi in mesura mai mare a lui **Ioanu Calvinu** in Elveti'a. De aceea marturisirea acestor-a, carea numai in putíne puncte se abate dela a Luteraniloru, se numesce „confessiunea elvetica.“

Prin reformatiune, carea cu incetulu trecù si si la Angli'a, Dani'a, Svedi'a, Norvegi'a si alte tieri, pàna si in Transilvani'a, biseric'a romano-catolica perduse apròpe la 40 milliòne de suflete. In Ungari'a si Transilvani'a Ungurii priimira mai cu seama invetiatur'a lui Calvinu, Germanii a lui Luther. Romàanii remasera pe lângã vechi'a loru religione resari-teana.

35. Transilvani'a sub Principi proprii.

Dupa batali'a dela Mohaciu Ungari'a si Transilvani'a remasesera in cea mai mare confusiune. O parte a Ungariei cu capitalea Bud'a o ocupara Turcii; alta parte o luà regele Ferdinandu alu Austriei, camnatulu regelui Ludovicu II, pre carele diët'a din Pojonu lu alesese rege. Voivodu transilvanu erá pe atunci Ioanu Zapoli'a, carele in fruntea unei armate de 40,000 intindeá insusi mán'a dupa corón'a Ungariei. Intre elu si Ferdinandu se facù resbelu indelungatu, carele in fine se terminà cu aceea, ca Zopoli'a se remàna Principe alu Transilvaniei si alu unoru pàrti din Ungari'a, in sa dupa mórtea lui se recada si Transilvani'a la Ferdinandu. Intr'aceea Zapoli'a se aruncà in bratiile Turciloru si esoperà, cá se obtina Transilvani'a cá principatu tributariu atàtu elu, càtu si fiiulu seu Ioanu Sigismundu. Dupa mórtea acestor-a transilvanii si alesera principe pre Stefanu Báthori, dupa acest'a pre Christoforu, Sigismundu si Andreiu Báthori,

sî asiá se urmà pàna pe la a. 1680. Restempulu acest'a, càtu Transilvani'a a statu sub principi proprii indigeni, a duratu dar preste totu 161 ani. Multu a suferitu tiér'a in periodulu acest'a. Romàni, locuitorii cei mai numerosi, se eschisera cu incetulu dela tóte drepturile, atátu politice, càtu sî bisericesci; puterea nobilimei crescù din ce in ce sî devenì totu mai apesatóre pentru class'a tieraniloru; principii insîsi, prea debili, spre a se sustiné in independintia, inclinau candu càtra Turci candu càtra Germani, de unde apoi provenira multe resbele, turburàri sî neodichne. De aceea candu Inperatulu Leopoldu I pe la a. 1690 scóse pre Turcii din Ungari'a, atunci fórté lesne i se supuse sî Transilvani'a.

36. Cum a venitu Transilvani'a la Austri'a.

Obosita de multete suferintie, ce le avuse sub domni'a principiloru indigeni, Transilvani'a de multu indreptase privirea sea asupr'a Imperatului germano, care inca dela batai'a Mohaciana aveá in possessiunea sea o parte mare sî din Ungari'a. La anulu 1683. Turcii cu o armata infricosiata ajunsesera a impresurá chiaru sî Vienn'a, dar prin curagiulu cetatieniloru sî ajutoriulu Poloniloru sub eroiculu loru rege Ioanu Sobieschi furá invinsi sî sfarmati. Ostile imperatesci inaintara pe urm'a loru sî la a. 1686 luara din mánile loru chiaru sî cetatea Bud'a, centrulu puterei loru in Ungari'a. VEDIENDU Ardelenii crescendu astfelu successele crestiniiloru, ear puterea musulmaniloru

mergendu spre apunere, inca in anulu acest'a facura unu pactu cu Imperatulu Leopoldu I, in care—de si deocamdata numai pe sub mâna—i oferira protectoratulu asupr'a tierei. Prin staruintiele generalissimului austriacu Carolu de Lotaringi'a tractatulu acest'a se reinnoi la anulu 1688 in diet'a dela Fagarasiu, unde se recunoscù in modu solenu protectoratulu Regelui ungurescu si Imperatului romanu Leopoldu I. si alu urmatoriloru lui, intarindu-se Principele Michailu Apafi I. si fiu-seu de acelasi nume in domni'a Transilvaniei, precum si legile (constitutionea) tierei sanctunandu-se cu putine modificatiuni; ear armat'a imperatésca se statiunà prin orasiere: Sabiiu, Clusiu, Brasiovu, Bistrit'a, Săbesiu, Dev'a si Orestia.

Morindu la a. 1600. Apafi, amesuratu legamentului facutu trebuiá se-i urmeze fiulu seu Michailu Apafi II. Dar pentruca erá prea tineru, Leopoldu traganà cu intarirea lui. Intr'aceea Tököly cu ajutoriu de Turci, Romani si Tatarsi trecù fàra veste preste Carpati pe la „Pétr'a-Craiului“, irupse in Transilvani'a, batù pre Transilvanii si Austriacii la Zernesci si la satulu Cristianu lângã Sabiiu se proclamà principe; dar curendu dupa aceea trebui se easa din tiéra. In fine Imperatulu Leopoldu dupa mai multe negociári cu diet'a tierei dedù in 4 Decembre 1691. o diploma—„Diplom'a Leopoldina“, carea este pactulu fundamentale intre tiéra si nolu p'incipe. Apafi intr' atât'a perduse valórea sea,

incàtu Imperatulu fàra nici o greutate lu potù duce la Vienn'a, unde i dete titlulu de principe alu imperiu-lui romanu sî o pensiune anuale pâna la mórte. Elu este celu din urma principe indigenu transilvanu.

Prin diplom'a Leopoldina se garantéza drepturile politice sî bisericesci ale celoru „trei natiuni“: Unguri(nobili),Secui sî Sasi; in fruntea tierei se pune unu Guberniu de 12 consiliari; cá mijlocitóre intre principe sî tiéra se asiédia in Vienn'a Cancelari'a-aulica (de curte) transilvana, sî apoi se intarescu cu unele schimbàri tóte drepturile, privilegiile, titlurile s. c. l. de mai inainte. Romàni in sa remànu sî pe venitoriu in starea cea umilita de pâna aci.

37. Imperatulu Iosifu II.

Dupace morì Mari'a Theresi'a din Austri'a la a. 1780, apucà Iosifu cu màna tare frénele guvernàrei. Iosifu erà omu frumosu, sanatosu sî plinu de focu, vioiu sî blàndu totdeodata. Umblarea sî miscàrile lui erau repedi sî sigure; ochiulu lui celu vènetu straluciá de spiritu, sî fruntea lui cea inalta de tótá acea bunetia a suflului, ce pâna la suflarea lui din urma nu l'a parasitu.

Nici unulu dintre oficialii lui nu erà asiá barbatu cá elu. Vèr'a se scolá la 5 óre, eam'a numai ce-va mai tardîu, sî fàra amanare se apucá de lucru. Pâna càtra 9 óre lucrá, apoi dejuná câte-va minute sî iar lucrá barbatesce mai departe. Din óra 'n óra se duceá pe galeria, ascultá pre ómenii, ce voiau se-i vorbésca sî le luá rogamințile cu mán'a sea. La ori-ce rogare se respundeá curendu, sî 'n terminu de o septemàna fia-cine si-priimiá resolutiunea.

Pe la amédi, insolîtu numai de unu singuru servitoriu, mergeá séu pe josu séu calare séu cu caret'a la preumblare, dupa aceea se puneá la mésa. Acolo manancá bucatele cele mai simple, ear vinu nu beá nicîcandu. Ôr'a de dupa mésa o consacrá musicei sî apoi iar se apucá de lucru séu dedeá audiintie. La 7 óre sér'a mergeá séu la teatru séu in vreo sotietate, carea de regula erá compusa totu din acelesi persóne, unde Iosifu se aretá cá celu mai amabile omu privatu. Dupa re'ntórcere iar lucrá, celindu repórtele sî depesiele intrate sî subscriendu hartiile pregatite. Càtra 11 óre se culcá, déca nu cum-va afaceri momentóse i sparieau somnulu. Candu erá multu de lucru, lucrá pâna nóptea tardîu, sî adeseori servitorii trebuiau se-i aduca aminte, cá se nu-si uite de totu de sanatatea sea.

Déca erá periculu, d. e. focu, totdeun'a alergá intr'ajutoriu, puneá mán'a sî elu, incuragiá pre cei dîmpregiuru sî conduceá aparatele de scapare cu minte admirabile. Apoi impartíá bani intre ómeni, precum nici odata nu esiá pe afara, fàra de a luá la sine 100 galbeni, cari in decurgerea dílei i daruíá la seraci séu patimasi.—Iosifu iubiá pre poporulu seu sî doriá se fia iubitú din partea lui. Asiá d. e. o gradina, in carea pâna atunci numai nobilimea poteá intrá, o deschíse la totu poporulu pentru desfetare sî scrise deasupr'a intràrei: „Locu de desfetare, consacratu tuturoru ómeniloru de stimatoriulu loru.“ Candu se plànsera nobilii, ca acum nu mai au nicairea unu locusioru, unde se póta fi unii cu altii fàra sfiéla, respunse Iosifu: „Déca asiu voi eu se traiescu totu numai intre semenii mei, aru trebú se me pogoru in cript'a monastirei Capuciniloru, unde odichnescu mosii mei, sî se petrecú dílele mele acolo.“

Nimeni dingiurulu lui nu faceá atát'a càtu'elu; càci elu guberná singuru, sî cinci secretari de cabinetu impliniau

demandările sî scrieau dictatele lui. Pe lângă atare activitate, ce tienteá totu numai la binele poporului, nu erá de mirare, ca poporul iubiá pre domnitoriulu seu; dar nobilimea sî preotîmea credeau, ca áu a se teme de elu. Iosifu suspendá legatur'a dintre calugarime sî Pap'a, micșiorá in parte pensiunile statorite mai înainte, inbunatatî starea Iudeiloru, nimici urmele iobagiei sî sequestrá o multîme de monastiri. Toti ramii administratiunei státului, trebile bisericesci, scólele, polit'a, agronomi'a se imbunatatîra. In urm'a mai multoru innoiri se revoltara asupr'a lui Ungurii sî Olandesii sî amarira anii din urma ai regimului lui. Inca in Ianuarie 1790 simtî, ca corpulu lui slabesce sî cu pasi repedi alérge spre grópa; cu tóte acestea lucrá inca pâna in cea din urma dí a vietiei sele. In 19 Februarie sér'a la 10 óre si-demise pre secretarii sî postî pre spiritualulu (duchovniculu) seu. Obiectulu fantasíloru lui ~~celoru din urma~~ ~~ufura~~ ~~sî~~ ~~trebile~~ ~~statutui~~ cele mai momentóse. Apoi se rogá: „Dómne, care singuru cunosci inim'a mea, pre Tine Te chiámu martore, ca cu tóte, câte amu intreprinsu sî amu demandatu, n'amu tientitu airea, fàra numai la binele suditîloru mei. Fia voi'a T'a! “ Càtra 8 óre diminéti'a medicii nu mai simtiau pulsulu. In fine díse Iosifu: „ Simtu apropiarea mortiei. Dómne, in mánile Tale dau spiritulu meu!“ Agoni'a mortiei tînú 5 minute sî fu fàra dorere. Corpulu lui Iosifu, dupace esí dintr'ensulu sufletulu, semená cu alu unui omu dormindu.

Dupa Hoffmann.

38. Napoleone I.

In Franci'a, cá sî in tóte celelalte statori europene, pâna pe la a 1790 afacerile tierrei le portá regele impreuna cu nobilimea sî cu clerulu inaltu, pecandu mass'a cea mare a poporului cetatienu sî

sătescu eră deschisă dela tóte acestea și tóte greutatele le portá singura. Atunci începura unii barbati în Franci'a a reclamá prin cuventu și scrieri drepturi egali pentru toti locuitorii, și asiá începura a se face schimbări fórté mari în tóte afacerile dinlauntru ale Franciei. Aceste schimbări însă nu urmăra într'unu modu liniscitu și treptatu, ci amesuratu naturei celei iuti a poporului francesu, într'unu modu pripitu și tumultuosu. Atunci se proclamá libertatea, egalitatea și fratietatea preste totu; atunci se desființiá iobagi'a (fendalismulu), se lapedá form'a monarchica a statului și se proclamá republic'a; ba nevinovatulu rege Ludovicu XVI de partid'a cea turbata revolutiunaria se judecă la mórte și sentinți'a acést'a se și eseculá asupr'a lui. Atunci se escă în tóta Franci'a o turburare universale, carea se finiá cu unu resbelu dinlauntru (civile) și cu perderea multoru mii de ómeni. Și fiindca ideile acestea se pareau periculóse și pentru alte staturi, pentru aceea poterile invecinate intrara cu potere armata în Franci'a, și acést'a aru fi fostu cu totulú umilita, déca nu aveá unu barbatu, carele se o apere de inimicij din afara și se restaureze liniscea dinlauntru. Barbatulu acést'n a fostu **Napoleone Bunaparte**. Nascutu în insul'a Corsic'a din familia neînsemnata, elu se consacrase carierei militari în Franci'a și prin talentu și favórea sortiei se urcase repede din trespia în trespia, asiá încátu cându eră de 25 ani

devenise generalu. Cá atare restaurá in Parisu sí in Franci'a pacea sí ordinea, sí dupace batuse pre Austriacii in dóue espeditiuni mari, la anulu 1804 se incoroná Imperatu alu Francesiloru, apoi batú in mai multe renduri pre Austriacii, Prusii sí Rusii, sí pre Imperatulu Austriei Franciscu I lu constrinse a i dá sotia pre fii'a sea. Sumetitu preste mesura de atâtea successe stralucite, elu incepù a dictá in Europ'a dupa arbitriu, a desfiintiá regatele vechi, a infiintiá altele nóue sí a inzestrá cu ele pre fratii sí cumnatii sei. Pe la a. 1812 elu erá domnitoriu mai preste tóta Europ'a; cáci pre fiulu seu lu incoronase rege alu Romei, pre fratele seu Iosifu lu pusesse rege in Spani'a, pre cumnatulu seu Muratu rege alu Neapolei, pre frate-seu Ieronimu rege alu Vestfaliei, create atunci din mai multe tînuturi germane. Numai Engliter'a sí Russi'a mai steteau independinti; cum erá se le cucerésca sí pre acestea? Engliter'a pe mare atát'a era de poterica, încátu ori ce atacu alu marinei franceze nu o superá; de aceea Napoleone introduse vâmi grele pentru tóte mârfulile englesesci, dar prin acésta mesura pagubi mai multu pre popórele sele proprie, decâtu pre Englesii. Ear cu Russi'a se incaierá la resbelu, pentruca destituisse pre unu principe inruditu Imperatului Alexandru. Cu o óste gigantica de 500,000 soldati adúnati mai din tóte tierile Europei sí cu 1000 tunuri intrá Napoleone in Iuniu 1813 in Russi'a. Rusii între lupte necontentite

se totu retrageau, aprindiendu-si in urma satele si orasiele. In fine dupa doue batalii forte sangerose la Smolensk si la Borodino intră Napoleone in 14 Septembrie in Moscova, carea o află mai de totu gola de omeni. Aici se incuarta in palatiulu imperatescu numitu Creml, cugetandu, se ierneze acolo si apoi in ver'a urmatoare se mergea asup'a Petropolei. Insa ce groza cuprinse pre Francesii, candu in noptea urmatoare dupa asediarea lor se pomenira incungiurati din toate partile de foc! Generalulu Rostopcinu, comandantele cetatiei, demandase a se aprinde cetatea, ca astfel Francesii se nu aiba unde ierna. Acum incepu Napoleone a negocia cu Alexandru pentru pace, acest'a insa tragană lucrulu inadinsu, ca se vina iern'a. Napoleone ca orbitu nu cunoscū planulu acest'a, ci stetū 34 zile in Moscova si numai in zilele din urma ale tomnei se hotari a se rentorce din Russia. Insa acum era prea tardu. Frigulu ajunsese prin Novembre 18° si mai tardu se urca la 27. Cu greutate nespusa, fara nutrimentu, fara vestminte, de toate partile incungiurata si atacata de Rusi se retrase armata cea mare, lasandu pe urma-si sute si mii din omeni si caduti in lupte, consumati de foame si geru. Candu ajunsese armata la Smolensk, nu mai avea decatu vreo 40,000 de feciori intregi. Aici era se sosescă Francesiloru ajutoare de totu felulu. Rusii insa acum alergau se ocupe riulu Berezin'a si asiă se prinda tota armata inamica; dar Napole-

one cu bravura admirabile, infrangendu-i preotindeni, si-deschise drumulu si apucà inainte, in sa 18,000 soldati, remanendu indereptu, cadiura in mâ-nile Rusiloru. La trecerea preste Berezin'a atât'a erà de mare imbulzél'a, încàtu multi fora calcati de sotii loru, multi cadiura in ap'a cea ghiatiósa si se in-necara. Din 500,000 soldati Napoleone remasese cu 8000; preste 200,000 cadavre se ingropara in Russi'a; mai tóta Europ'a erà in jale pentru perderea fiiloru sei periti in acésta espeditiune nefericita.

Acum alergà Napoleone la Párisu si adunà óste nóua; càci popórele subjigate pâna aci, cu de-osebire Germanii cu Prussi'a in frunte, se radicara cu tóta puterea loru asupr'a síuceritoriului. In **ba-tali'a cea mare dela Lipsi'a**, din 16, 17 si 18 Octobre 1813, carea urmà acum, si carea este cea mai sangerósa batalia a timpulu nou, Napoleone a trei'a di se infrânse si se retrase. Atunci Rusii, Au-striacii si Prusii aliati persecutandu-lu intrara in Fran-ci'a, si dupa multe lupte luara Parisulu. Napoleone re-siguà de tronu in favórea fiuluiu seu si se retrase la insul'a italica Elb'a. Dar resignatiunea lui nu se priimi, ci aliatii lu declarara lipsitu de tronu si instituirea pre Ludovicu XVIII. rege alu Francesiloru. Dupa càtu-va tempu in sa, vediendu Napoleone de o parte desbinarea aliatiloru, de alta parte nemultiemirea Francesiloru cu noulu loru rege, parasi intru ascunsu insul'a sea si deodata se aretà in Franci'a. Armatele

tramise asupr'a lui trecura la densulu, si se pareá, cà elu iara va se ajunga la domni'a cea de mai nainte. Insa Englesii si Prusii nu-i lasara resuflu, ci dupa mai multe loviri mai mici lu inchisera la satulu **Waterloo** in Belgiu, asiá încátu pe lângá totu eroismulu armatei franceze Napoleone fu invinsu. Acum lu prinsera inimicii si lu inchisera in insul'a cea desiérta Sant-Elen'a in Oceanulu atlanticu, unde sdrobitu de nenumeratele ostenele si suferintie, si machnitu pentru ticalosulu tractamentu, ce i se facù, mori in 5 Maiu 1821. Ear aliatii in **Congressulu dela Vienn'a** restaurara Europ'a in form'a aceea, dupacum fusese inainte la a. 1792, si dupacum parte mare o vedemu inca pâna in diu'a de astadi.

Registrulu materiiloru.

	Pagin'a
1. Vavilonenii sî Assirienii	285.
2. Egiptenii	288.
3. Fenicienii :	291.
4. Evreii	293.
5. Chiru, imperatulu Persiloru	296.
6. Poporulu grecescu	299.
7. Legislatorii Lycurgu sî Solone	301.
8. Luptele Greciloru cu Persii	304.
9. Socrate Intieptulu	307.
10. Alexandru celu Mare	311.
11. Fundarea Romei	313.
12. Virtute romana	315.
13. Hannibale sî Scipione	319.
14. Iuliu Cesare	320.
15. Crestinismulu	322.
16. Inceputulu Romaniloru in Daci'a	324.
17. Gónele crestiniloru	325.
18. Caderea Romei	327.
19. Mohamedu	329.
20. Venirea Magiariloru	331.
21. Stefanu, antaiulu rege alu Ungariei	336.
22. Espeditiunile cruciate	339.
23. Intemeierea principatului Romani'a	341.
24. Intemeierea principatului Moldavi'a	344.
25. Proba de limb'a vechia romana	347.
26. Tatarulu	348.

	Pagin'a
27. Cum s'au pusu Moldavi'a sî Romani'a sub pro- tectiunea. Turciloru	349.
28. Daniilu Sichastrulu	351.
29. Batai'a de pe Càmputlu-pànei	352.
30. Batai'a dela Mohaciu.	355.
31. Ocuparea Constantinoplei prin Turci	359.
32. Descoperirea Americii	362.
33. Inventarea artei tipariului	366.
34. Invetiaturile lui Luther sî Calvinu	369.
35. Transilvani'a sub Principi proprii	372.
36. Cum a venitu Transilvani'a la Austri'a	373.
37. Imperatulu Iosifu alu II.	375.
38. Napoleone I.	377.

